

KULTÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis pre jazykovú
kultúru a terminológiu*

*Orgán Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.,
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

*Časopis vychádza s finančnou
podporou Otvorenej akadémie*

otvorená
akadémia

HLAVNÁ REDAKTORKA
Sibyla Mislovičová

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Iveta Vančová

REDAKČNÁ RADA
Adriana Ferenčíková, Robert
Hammel, Renáta Hlavatá, Ingrid
Hrubaničová, Martin Chochol,
Bronislava Chocholová, Ján Ka-
čala, Natália Kolenčíková, Ľubor
Králík, Jana Levická, Sibyla Mis-
lovičová, Lucia Molnár Satinská,
Slavomír Ondrejovič (čestný
člen), Judita Páleníková, Iveta
Vančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
811 01 Bratislava, Panská 26

OBSAH KULTÚRA SLOVA – ROČNÍK 59 – 2025 – ČÍSLO 2

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- MOLNÁR SATINSKÁ, Lucia: Ro-
dovo inkluzívne používanie slovenči-
ny: výzvy a možnosti..... 65
- HRUBANIČOVÁ, Ingrid: *Hráčstvo,*
kolegovstvo – pár poznámok k pre-
menám interpretácie vyjadrovania
významu hromadnosti (kolektívnos-
ti) pri označovaní osôb 74
- RIPKA, Ivor: Podľa akých noriem
prepisujeme z cyriliky vlastné mená?
(Úvaha o rešpektovaní či akceptova-
ní príslušných paragrafov Pravidiel
slovenského pravopisu) 87

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

- Kaša je mať naša.* D. Šimunová 96

ROZLIČNOSTI

- Baby zelenina.* K. Piatková..... 109
- Poznáte slovné spojenie *širinu-mari-
nu*? M. Smatana 113

SPRÁVY A POSUDKY

- Vyšla nová terminologická príručka.
P. Žigo..... 120

SPYTOVALI STE SA

- Zauhlený.* S. Duchková..... 123
- Výraz *panko.* J. Páleníková..... 125

- PRIPOMÍNAME SI**..... 128

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i., a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 59, 2025, č. 2 (5. 5. 2025). Sídlo vydavateľa a adresa redakcie: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i., Panská 26, 811 01 Bratislava. IČO 00167 088. Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Časopis vychádza s finančnou podporou Otvorenej akadémie. Hlavná redaktorka PhDr. Sýbyla Mislovičová. Výkonná redaktorka Mgr. Iveta Vančová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 12 €, jednotlivé čísla 2 €. Rozširuje, objednávkami a predplatnými prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/3812826. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202 Distributed by Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, Slovakia.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, v. v. i., Bratislava
© Matica slovenská, Martin
Výtlačila tlačiareň Fork, s. r. o., 2025

Cena 2 €

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Rodovo inkluzívne používanie slovenčiny: výzvy a možnosti

LUCIA MOLNÁR SATINSKÁ

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Abstract: The paper presents the challenges for gender-inclusive use of Slovak as well as its possible solutions. The gender-inclusive Slovak is perceived as a language variety used by several social groups. The need for this variety comes both from institutional and societal environment. The paper shows nine ways for communicating gender-inclusively in Slovak. In order to create a balanced communication one needs to use several of them as not all are appropriate for all communicative situations.

Keywords: gender-inclusive Slovak, language problems, language management, generic masculine, gender-neutral language use

Téma rodovo inkluzívneho používania slovenčiny nie je nová, je prítomná v akademickej, vo verejnej aj v súkromnej sfére. Z vedeckého pohľadu je to téma na výskum, ktorý sa môže orientovať viacerými smermi od korpusových analýz cez analýzy jazykových zmien (v rovinách významov aj gramatiky) až po zachytávanie a vysvetľovanie používateľského jazykového

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. VV-MVP-24-0243 *Úloha identity v procese jazykovej emergencie*.

ho správania (stratégií a jazykového manažmentu). Publikované boli zatiaľ len čiastkové sondy (napr. Cviková – Juráňová, 2014; Urbancová, 2023; Moyšová, 2024), aktuálne prebiehajú viaceré výskumné projekty, ktorých sa táto téma týka.¹ Cieľom tejto štúdie je predstaviť rodovo inkluzívne používanie slovenčiny ako používateľský jazykový problém a reflektovať výzvy takéhoto používania s prihliadnutím na existujúce používateľské riešenia.

Ujasnenie základných pojmov

V súvislosti s rodovo inkluzívnym používaním jazyka sa môžeme stretnúť s pojmami *rodovo vyvážený jazyk*, *rodovo neutrálny jazyk*, *rodovo citlivý jazyk* či *rodovo inkluzívny jazyk*. Samozrejme tu nejde o jazyk, ale o používanie jazyka rodovo vyvážené, neutrálne, citlivo či inkluzívne. V niektorých kontextoch sú zameniteľné a používajú sa ako synonymá. *Rodovo citlivé* a *inkluzívne* používanie jazyka fungujú ako strešné pojmy pre také používanie jazyka, ktoré sa snaží zahrnúť všetkých a nikoho nevylučovať. V tomto texte budeme naďalej používať spojenie *rodovo inkluzívne*. Medzi *rodovo vyváženým* a *rodovo neutrálnym* prístupom je rozdiel v jazykovej stratégii. *Rodovo vyvážené používanie* sa snaží o vyrovnané používanie dvoch rodov, mužského a ženského. Charakteristické je preň zdvojovanie a prechýľovanie. Cieľom takéhoto používania, tejto stratégie, je zviditeľňovať ženy. *Rodovo neutrálne používanie* sa snaží vyhýbať rodom úplne. Používajú sa rodovo neutrálne výrazy, hromadné pomenovania a ďalšie možnosti. Tento prístup je efektívny z hľadiska inklúzie, ale v slovanských jazykoch je veľmi ťažko realizovateľný vzhľadom na používanie gramatických rodov a skloňovacie paradigmy viacerých slovných druhov (najmä podstatných a prídavných mien a zámen). Už z týchto definícií a prístupov je zrejmé, že v slovenčine takéto vyjadrovanie predstavuje výzvu.

Rodovo inkluzívne používanie jazyka ako jazykový problém

Jazykové problémy sú len jednými z mnohých druhov problémov a dajú sa klasifikovať viacerými spôsobmi, napr. z hľadiska riešiteľnosti a zložitosti (porov. Lanstyák, 2015; 2020). Z používateľského hľadiska predstavi-

¹ Napr. projekt APVV VV-MVP-24-0243 *Úloha identity v procese jazykovej emergencie* riešený v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV alebo APVV-22-0275 *Inkluzívna štylistika* riešený na Katedre slovenského jazyka a teórie komunikácie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského.

je jednoduchý a ľahko riešiteľný jazykový problém napr. otázka pravopisu nejakého vybraného slova. Stačí sa pozrieť do slovníka a problém je vyriešený. Zložitejší problém môže byť napr. písanie veľkých písmen v konkrétnej situácii. Neriešiteľné a zložité problémy autor nazýva aj záludnými problémami (Lanstyák, 2015). Tieto problémy sú často komplexné a týkajú sa napr. jazykovej politiky. Nemožno ich vyriešiť, ale možno ich zmierniť alebo zlepšiť problémovú situáciu. Sme presvedčení, že aj rodovo inkluzívne používanie jazyka patrí do tejto kategórie komplexných záludných jazykových problémov. Ide totiž o problémy na viacerých rovinách. Môže ísť o gramatický problém, keď máme ťažkosti vyjadriť niektoré skutočnosti existujúcimi jazykovými prostriedkami. Môže ísť o problém jazykovej identity, ktorý prežívajú niektorí jednotlivci a hľadajú jazykové riešenia na sebauvyjadrenie. Môže ísť aj o širší spoločenský problém súvisiaci s rodovou rovnosťou v krajine. Inými slovami, rodovo inkluzívne používanie slovenčiny predstavuje pre používateľstvo jazykové problémy, ktoré dosahujú rôzne úrovne manažmentu jazykových problémov (porov. Lanstyák, 2020).

Rodovo inkluzívne vyjadrovanie možno vnímať aj ako potrebu. Motivácia k takémuto vyjadrovaniu vychádza zvonka aj zvnútra, je kombinovaná. Vonkajšia motivácia rodovo inkluzívneho používania jazyka súvisí najmä s verejným používaním a jazykovou kultúrou rôznych oblastí. Prejavuje sa predovšetkým v inštitucionálnej sfére, či už ide o medzinárodné inštitúcie, alebo rôzne nadnárodné firmy hlásiace sa k takémuto používaniu jazyka. Zvnútra ide väčšinou o sebauvedomenie a potrebu sebauvyjadrenia. Ženy majú potrebu vyjadrovať sa o sebe v ženskom rode a chcú byť prítomné a viditeľné (počuteľné) vo verejnom priestore. Tieto komunikačné potreby súvisia so spoločenskými zmenami v organizácii našej spoločnosti. V minulých storočiach ženy nemohli študovať na univerzitách, preto sa neobjavovali v mnohých profesiách a potreba pomenovávaní a vyjadrovania istých skutočností v ženskom rode bola bezpredmetná. Dnes sa však táto potreba ukazuje ako dôležitá pre veľkú časť populácie. Zároveň sú dnes v spoločnosti prítomnejšie aj ďalšie rodové identity, pre ktoré sa hľadajú spôsoby na sebauvyjadrenie a začlenenie do všeobecnej komunikácie.

Slovenčinu dnes rodovo inkluzívne používajú feministicky zmýšľajúci ľudia, ľudia s menšinovou rodovou identitou, niektoré firmy, inštitúcie a médiá, používa sa v domácej aj prekladovej literatúre, umení aj rekla-

me. Rodovo inkluzívnu slovenčinu už možno vnímať ako varietu, pre ktorú je charakteristické prechýľovanie a zdvojovanie rodov, používanie rodovo neutrálnych pomenovaní a v písomnom prejave aj používanie interpunkčných inovácií (lomiek, hviezdičiek a pod.). Najväčšou výzvou pre slovenčinu je hľadanie vhodných vyjadrovacích prostriedkov, takých, ktoré sú v súlade s princípmi slovenčiny, sú široko zrozumiteľné a nepôsobia ťažkopádne.

Možnosti pre slovenčinu

V slovenčine pozorujeme deväť základných prístupov uplatňovaných pre rodovo inkluzívne vyjadrovanie:

1. Generické maskulínium
2. Generické feminínium
3. Prechýľovanie a zdvojovanie
4. Neutralizácia
5. Striedanie
6. Opis
7. Zmena nezhodného prívlastku na zhodný
8. Interpunkčné inovácie: lomky, hviezdičky a iné
9. Bezrod a nebinárna slovenčina

Neuplatňujú sa v rovnakej miere, v rovnakých komunikačných situáciách. Niektoré sú typické pre písomný prejav (interpunkčné inovácie). V rámci jedného komunikátu sa môžu objavovať viaceré z nich. Ich striedanie a vzájomné dopĺňanie neznamená nekonzistentnosť, naopak, môže textu alebo prehovoru dodať plynulý charakter.

1. Generické maskulínium

Generické maskulínium, čiže zástupné používanie mužského rodu pre všetky rody, je na jednej strane vnímané ako efektívne riešenie a na druhej strane ako výrazný problém. Niektoré výskumy (porov. napr. Valdrová, 2009; Irmen – Linner, 2010; Garnham, 2012; Kolek – Scheller-Boltz, 2020) ukazujú, že napriek deklarovanej univerzálnosti si pod ním ľudia predstavujú len mužov a nie mužov aj ženy. Pre slovenčinu sa ako podpora používania generického maskulína často cituje Morfológia slovenského jazyka (Ružička a kol., 1966, s. 135), v ktorej sa píše: „Mužské pomenovania slúžia

vo väčšine prípadov nielen ako názvy mužských osôb, ale i ako súhrnné pomenovania osôb bez rozlíšenia pohlavia: učiteľ, t. j. tak učiteľ, ako aj učiteľka; učiteľia = učiteľia a učiteľky. Majú teda užší aj širší význam, ktorý možno rozlíšiť len z kontextu. Ženské názvy majú v porovnaní s mužskými len užší rodový význam: učiteľka = žena v učiteľskom povolání, učiteľky = ženy v učiteľskom povolání. Tento protiklad bezpríznamového mužského a príznamového ženského pomenovania je pri prevažnej väčšine osobných názvov z rozličných okruhov.“ Na inom mieste (s. 130) sa však tiež píše o tom, že generické maskulínium je tendencia, čiže nie nemenné pravidlo: „Názvy ženských osôb sú spravidla feminína. Toto pravidlo sa do istej miery kríži s tendenciou, aby sa mužské osobné názvy využívali vedľa svojho vlastného, užšieho významu i ako súhrnné názvy osôb bez rozlíšenia pohlavia (učiteľia = učiteľia a učiteľky).“ Táto práca je zo 60. rokov 20. storočia. Odvtedy sa naša spoločnosť a vnímanie žien výrazne zmenili. Preto aj jazykové tendencie sa môžu zmeniť.

V súvislosti s používaním generického maskulína je dôležité spomenúť aj tzv. *disclaimer*, čiže poznámku, ktorá býva niekedy použitá pri určitých typoch textov (najmä zmlúv, štatútov a pod.). V texte sa používa generické maskulínium a v poznámke sa explicitne vyjadrí, že sa ním myslia aj ženy (a ďalšie rodové identity). Používanie generického maskulína je veľmi rozšírené, ale ostáva problematické a nepovažuje sa za rodovo inkluzívne riešenie.

2. Generické feminínium

Generické feminínium, čiže zástupné používanie ženského rodu pre všetky rody, je veľmi málo rozšírené a niekedy sa používa ako provokácia alebo ako zrkadlo generickému maskulínu. Sú však situácie, keď sa používa feminínium na vyjadrenie skutočnosti, pri ktorej by generické maskulínium pôsobilo nepatrične, najmä pri označovaní ženských kolektívov. Napr. keby sa hovorilo o žiakoch na dievčenských školách alebo pacientoch na gynekologických oddeleniach. Používanie zdanlivého generického feminína býva často situačné a vychádza z konkrétneho kontextu. Prináša však rozširovanie používania ženského rodu a jeho zviditeľňovanie. Ženský rod sa používa, najmä ak sa nehovorí o povolání všeobecne, ale o konkrétnych osobách – ženách. Pomáha to zvýšiť povedomie o rodovej rozmanitosti všetkých sfér.

3. Prechýľovanie a zdvojovanie tvarov

Prechýľovanie a zdvojovanie tvarov je najčastejším signálom snahy o rodovo inkluzívne používanie jazyka. Niekedy sa v prejavoch využíva len čiastočne, čím signalizuje prihlásenie sa k rodovej inkluzivite. Nemusí ísť o nedôslednosť, ale o vedomé zvolenú koncepciu. Napr. sa dodržiava pri priamom oslovení (*vážení páni a vážené dámy*) alebo pri zdôrazňovaní rodovej rôznorodosti v nejakej oblasti, napr. na pracovisku (*poslanci a poslankyne, vedci a vedkyne, zamestnanci a zamestnankyne*) či inde (*diváčky a diváci, čitatelia a čitatelky*). Toto nie je nič nové, používalo sa to aj v kontexte socializmu (*vážené súdružky a súdruhovia*) a používa sa to aj v cirkevnom kontexte (*drahí bratia a sestry*). Najväčší problém tohto prístupu je potenciálna nezrozumiteľnosť a neekonomickosť v prípade uplatňovania na väčšie textové celky, keď sa zdvojujú aj ďalšie slovné druhy. Tento problém sa dá obísť používaním aj iných prístupov, resp. striedaním viacerých prístupov v jednom texte.

4. Neutralizácia a hromadné pomenovania

V slovenčine existuje skupina slov označujúcich živé bytosti, ktoré majú gramatický rod, ale ten nie je totožný ani s biologickým pohlavím, ani s rodom ako spoločenskou konštrukciou, a tak sa môže vnímať ako neutrálny a nie je potrebné ho prechýľovať ani v prípade snahy o rodovo inkluzívne vyjadrovanie. Ide o označenia, ktoré prirodzene zahŕňajú všetky rodové identity. Sú to slová ako: *osoba, človek, bytosť, obeť, niekto, ktosi* a ďalšie. Ďalším spôsobom neutralizácie je používanie hromadných pomenovaní rôzneho typu:

- **Neodvodené slová a slovné spojenia označujúce kolektív:** *publikum, personál, parlament, poslanecký klub, vedecká obec, občianska spoločnosť*
- **Odvodené slová označujúce kolektív:** *zamestnanectvo, čitateľstvo, študentstvo*²

Pri tomto type odvodenia niekedy dochádza k utváraniu homonymie, ako pri slove *členstvo*, keď dané slovo označuje kolektívne pomenovanie (*členov a členky*) a zároveň abstraktný pojem (*členstvo v klube*). Vzhľadom na vždy prítomný kontext by však nemalo dochádzať k nedorozumeniam vo vyššej miere. Napriek tomu môžu byť niektoré slová už významovo obsade-

² Podrobnejšie sa problematikou hromadných substantív, resp. osobných kolektív venuje nasledujúci príspevok I. Hrubaničovej v tomto čísle časopisu.

né a nemusia sa ujať v kolektívnom význame, ako napr. *ministerstvo*, ktoré označuje najmä inštitúciu a nepoužíva sa na označenie *ministrov a ministeriek*; pravdepodobne aj preto, že máme v tomto kontexte kolektívne a rodovo neutrálne označenie *vláda*.

- **Eliptické konštrukcie:** *vážení prítomní (ľudia), hovoriaci, prísediace, protestujúci*

V týchto prípadoch je kľúčová eliptickosť (označovaný subjekt sa z vety vypúšťa), ktorá dodáva týmto slovám neutrálny rozmer. Tieto slovné spojenia nemusia byť vnímané ako eliptické, môže ísť o podstatné mená mužského (*vedúci*) alebo ženského (*vedúca*) rodu. Vtedy sa pri osloveniach zvyknú zdvojslobovať (*vedúci a vedúce*). Ale ak sa vnímajú elipticky a ako označované subjekty sú myslení *ľudia* alebo *osoby*, dá sa použiť ktorýkoľvek gramatický rod a používa sa ako rodovo neutrálny zo spoločenského hľadiska.

5. Striedanie

V niektorých typoch textov je možné využiť striedanie mužského a ženského rodu vo funkcii generického maskulína a feminína. Ide o vyjadrenia typu: *Psychológovia odporúčajú... Psychologičky sa zhodujú...* Pričom sa myslia rovnaké skupiny odborníkov a odbornícok. Tento spôsob môže byť efektívny v umeleckých alebo neformálnych textoch, pretože v určitých prípadoch by mohlo dôjsť k nepochopeniu alebo nedorozumeniu.

6. Opis

Neutralizáciu možno docieľiť aj opisnými vyjadreniami s využitím uvedených princípov. Napr. *ľudia v susedstve; človek bez domova; všetci, ktorí prišli; niekto s náročným povolaním* atď.

7. Zmena nezhodného prívlastku na zhodný

V rodovo inkluzívnych prejavoch sa využíva aj zmena prívlastku, napr. *stráž prezidenta – prezidentská stráž, snem rektora – rektorský snem, jedáleň žiakov – žiacka jedáleň, komunita susedov – susedská komunita*.

8. Interpunkčné inovácie: lomky, hviezdičky a iné

V záujme ekonomického princípu šetrenia miesta, počtu znakov a pod. sa niekedy používajú namiesto zdvojslovovania a vypisovania celých tvarov rôzne

interpunkčné inovácie. Ich používanie je nejednotné a veľmi rôznorodé (porov. aj Moyšová, 2024). Okrem šetrenia miesta sa niekedy používajú aj na to, aby označili aj iné ako binárne vnímanie rodu a zahrnuli aj osoby s inou ako mužskou alebo ženskou rodovou identitou, najmä nebinárne osoby.

- **Lomka /**

Lomka môže byť dobrým nástrojom v administratívnom štýle, v jednoduchých formulároch alebo oznamoch. Niekedy sa za lomkou zobrazuje len prípona, niekedy celý prechýlený tvar. *Čitateľ/-ka týmto potvrdzuje, že sa oboznámil/-a s čitateľským poriadkom.* – *Pokladník/pokladnička môže manipulovať s hotovosťou do výšky 500 eur.*

Lomky sa často využívajú pri názvoch pracovných pozícií v inzerátoch: *Kuchár/-ka*; *Čašník/-čka*. V niektorých prípadoch je pre zachovanie zrozumiteľnosti vhodnejšie napísať obe verzie: *vedec/vedkyňa*. V dlhších textoch je uplatňovanie lomiek problematické, pretože nevyrieši problém zdvojovania a spôsobuje náročnejšie čítanie, a tým aj porozumenie (porov. Hrubaničová, 2013).

- **Hviezdička * a ďalšie inovácie**

Namiesto lomky sa niekedy používa hviezdička, ktorá signalizuje aj ďalšie rody. Podobne ako pri lomke je vhodnejšie použitie v nadpise alebo v krátkych administratívnych formulároch: *Hľadá sa grafik*čka*. Okrem hviezdičky sa používatelia a používateľky slovenčiny pohrávajú aj s inými spôsobmi, napr. podčiarkovníkom (*čitateľ_ka*), bodkou (*čitateľ.ka*), zvislou čiarou (*čitateľ|ka*) a ďalšími. Ich použitie je zatiaľ sporadické.

9. Bezrod a nebinárna slovenčina

Špecifickým spôsobom vyjadrovania sa v slovenčine sú pokusy o bezrod (Sely, 2018) a nebinárnu slovenčinu (Vargicovie, 2022). Nejde o lingvistické iniciatívy, ale o iniciatívy „zdola“, čiže pokusy nebinárnych osôb prispôbiť si vyjadrovanie tak, aby im sedelo. Hoci sa zatiaľ nenašla koncepcia, ktorá by bola univerzálne prijatá alebo presadená do širšieho používania, snahy o bezrodové a nebinárne vyjadrovanie v slovenčine sú zaujímavým príspevkom k rozmanitosti používania jazyka. Môžu sa tiež využívať v umeleckých sférach, napr. v prekladovej i pôvodnej literatúre alebo v divadle. Bezrod od Sely využila napr. prekladateľka Lucia Halová v románe *Dievča, žena, iné* (2019, v slovenčine 2023) od Bernadine Evaristo.

Záver

Rodovo inkluzívnu slovenčinu možno vnímať ako emergentnú varietu, používanú viacerými skupinami obyvateľstva. Potreba používať slovenčinu rodovo inkluzívne vychádza „zhora“ (vďaka rôznym odporúčaniam medzinárodných inštitúcií a firiem) aj „zdola“ (ako potreba na sebaujedenosť). Rodovo inkluzívne používanie jazyka môže mať dvojaký cieľ. Na jednej strane môže ísť o zviditeľnenie tých, ktorí sa v jazyku strácajú, hlavne žien, ale aj ľudí s ďalšími rodovými identitami. Na druhej strane ide zas o rodové zneutrálnenie prejavu, teda také, aby v ňom rod nehral žiadnu rolu. Rodovo inkluzívna slovenčina ako varieta je zatiaľ nejednotná a premenlivá. Niekedy sa preberajú vzory z iných jazykov, ktoré však v slovenčine nefungujú. Hľadanie riešení ušitých na mieru slovenčine, čerpanie z vlastných (aj historických) zdrojov je niekedy náročné, ale vedie k tomu, aby inkluzívne vyjadrovanie v slovenčine nebolo nezrozumiteľné a ťažkopádne. Rozšírenie tejto variety bude záležať na tom, či sa s ňou hovoriaci stotožnia. Určite bude zaujímavé a dôležité zaznamenávať tieto jazykové zmeny naďalej aj výskumne.

LITERATÚRA

- CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana: Význam a možnosti používania rodovo vyváženého jazyka: na úvod. In: *Analýza významu a možností používania rodovo vyváženého jazyka*. Ed. J. Cviková. Bratislava: Centrum vzdelávania MPSVR SR 2014, s. 7 – 26.
- EVARISTO, Bernadine: Dievča, žena, iné. Prel. L. Halová. Bratislava: Inaque 2023. 400 s.
- GARNHAM, Alan a kol.: Gender Representation in Different Languages and Grammatical Marking on Pronouns: When Beauticians, Musicians, and Mechanics Remain Men. In: *Discourse Processes*, 2012, roč. 49, č. 6, s. 481 – 500.
- HRUBANIČOVÁ, Ingrid: Úskalia mechanického vyjadrovania rodovej rovnosti. In: *Ako zjesť žabu*. Bratislava: Kalligram 2013, s. 231 – 233.
- IRMEN, Lisa. – LINNER, Ute: Repräsentation genericky maskulinnich osob. Teoretická integrace dosavadních výsledků. In: *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2010, roč. 11, č. 2, s. 3 – 11.
- LANSTYÁK, István: Záludné jazykové problémy: čo s nimi? In: *Sociolinguistica Slovaca 8: Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch*. Eds. J. Wachtarczyková – L. Satinská – S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2015, s. 179 – 195.
- LANSTYÁK, István: Úroveň manažmentu jazykových problémov. In: *Jazykovedný časopis*, 2020, roč. 71, č. 2, s. 229 – 246.
- KOLEK, Vít – SCHELLER-BOLTZ, Dennis: The use and perception of masculine generics in Czech, German, and Polish: A cognitive study. In: *Wiener Slawistischer Almanach*, 2020, s. 235 – 249.
- MOYŠOVÁ, Stanislava: Aspekty inkluzívneho jazyka nielen v slovenčine. In: *Kultúra slova*, 2024, roč. 58, č. 1, s. 3 – 14.

RUŽIČKA, Jozef a kol.: Morfológia slovenského jazyka. Bratislava: Veda 1966. 896 s.

SELY: Agender: Bezrod: Potreba a aplikácia neutrálneho gramatického rodu v slovenskom jazyku. 2018. Dostupné na <https://drive.google.com/file/d/0ByQCupCbsPLMY0N6NVprZ1F4VUU/view?fbclid=IwAR1JU3Sz4oRvMgMRUhFXLY-ykudOfbrJzJINj2kh0IPULCMsBRCdMAZa-L24&resourcekey=0-rLEZxraT06N3nxZh29Phwg>. [cit. 31. 3. 2025].

URBANCOVÁ, Lujza: Rodovo vyvážená slovenčina v súčasnej spoločnosti. In: Gender a výzkum, 2023, roč. 24, č. 2, s. 41 – 61.

VALDROVÁ, Jana: „Žena a vědec? To mi nejde dohromady.“ Testy generickeho maskulina v českem jazyce. In: Naše řeč, 2008, roč. 91, č. 1, s. 26 – 38.

VARGICOVIE, Victory: Nebinárna príručka. 2022. Dostupné na <https://drive.google.com/file/d/1cAzhcGQStgebxQ1CqJCChlmxOu-7jSe/view>. [cit. 31. 3. 2025].

Hráčstvo, kolegovstvo – pár poznámok k premenám interpretácie vyjadrovania významu hromadnosti (kolektívnosti) pri označovaní osôb

INGRID HRUBANIČOVÁ

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

Abstract: The article is based on the needs of counselling practice and deals with the formation of personal collective nouns (personal collectives) ending with the suffix -stvo/-tvo (e.g., žiactvo ‘body of pupils’, hráčstvo ‘group of players’, kolegovstvo ‘colleagueship’, študentstvo ‘student body’, roľníctvo ‘peasantry’, etc.). It mainly addresses issues of users’ linguistic behaviour in cultivating gender-balanced or neutral language and discusses the possibility/impossibility and regularity/irregularity of forming personal collectives in contemporary Slovak, as well as their systemic adequacy, semantics, and pragmatics.

Keywords: personal collectives, word formation, semantic aspect of personal collectives, word-formation productivity, linguistic practice

Článok vznikol v rámci projektu VEGA č. 2/0027/25 Slovník súčasného slovenského jazyka – 8. etapa (Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum) a projektu VEGA č. 2/0132/24 Slovenský pravopis a jeho pravidiel v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe 2.

Úvod

Článok vychádza z potrieb poradenskej praxe a týka sa problematiky utvárania osobných hromadných substantív (osobných kolektív). Súvisí najmä s otázkami jazykového správania používateľov, predovšetkým s kultiváciou rodovo vyváženého či neutrálneho jazyka vo vyjadrovaní, a týka sa možnosti tvorenia osobných kolektív a ich adekvátnosti v rámci jazykového systému. Zaznamenávame na jednej strane žiadosť o návod na tvorenie takýchto substantív:

„V škole používame namiesto *študenti* a *študentky* výraz *študentstvo*, potom aj *poslucháčstvo* atď. Uvedomil som si, že sa dostávam do fázy, keď pri písaní textov si začínam tvoriť aj svoje vlastné tvary, napr. *hráčstvo*, no nie som si istý, či je to správne. Napr. pod posledným uvedeným som našiel vo vašom slovníku iný význam. Vedeli by ste ma v tejto téme naviesť na správne riešenia?“, na druhej strane postoj spochybňujúci adekvátnosť utvárania takýchto substantív:

„Na našej univerzite sa nám usadilo nové oslovanie. Nie sme *kolegovia*, ale sme *vážené kolegovstvo*, nie sme *zamestnanci*, ale *zamestnanectvo*. Prosím Vás o zaujatie odborného stanoviska: je takéto oslovanie korektné? Je v súlade s pravidlami slovenského jazyka?“

V postojoch sa odráža jednak úsilie tvoriť osobné kolektíva, jednak pochybnosť, či je takáto slovtvorba adekvátna. Obidve otázky sú odôvodnené a odrážajú pomerne komplikovaný status osobných kolektív tvorených sufixmi *-stvo/-tvo* v súčasnej slovenčine. Citované otázky sú z prostredia škôl a operujú s minimálnou skupinou vžitých osobných kolektív týkajúcich sa tohto prostredia (*žiactvo*, *študentstvo*) a výrazov *hráčstvo*, *kolegovstvo*, z ktorých druhá dvojica výrazov vo význame osobných kolektív nie je nateraz v slovníkoch zachytená. Hoci sa v otázkach priamo nevyjadruje motivácia používania a tvorenia uvedených výrazov, overovanie pýtajúcich sa v poradni môže súvisieť s jazykovou stratégiou uplatňovať rodovo vyváženú alebo rodovo neutrálnu komunikáciu, v rámci ktorej sa v niektorých zdrojoch, inštitucionálnych usmerneniach a príručkách osobné kolektíva (popri iných prostriedkoch) odporúčajú ako efektívny prostriedok na jej dosiahnutie. Úskalím týchto zdrojov môže byť fakt, že sú modelové, všeobecné a pri odporúčaní náhradných vyjadrovacích prostriedkov za generické maskulínium, ktoré sa javí z perspektívy stratégie

inkluzívneho jazyka ako zásadný eliminačný objekt, operujú s opakujúcim sa a veľmi úzkym inventárom príkladov¹. Pri imitačnom prístupe, keď používateľ nehľadá vhodnejšie prostriedky vzhľadom na komunikačnú situáciu a komunikovaný obsah, môže vzniknúť dojem, že od akéhokoľvek substantíva s významom „osoba“ možno pridaním prípony *-stvo/-tvo* utvoriť osobné kolektívum. Rodovo citlivý alebo rodovo inkluzívny jazyk však, domnievame sa, potrebuje štruktúrne omnoho zložitejší register jazykových prostriedkov s nárokmi na syntaktickú, štylistickú a sémantickú stránku a nezabezpečí ho zjednodušená poučka o používaní zdvojených substantív v ženskom aj mužskom rode či ich nahrádzaní osobnými kolektívami. Úsilie o jazyk citlivý voči ľuďom, o ktorých sa vypovedá, nemôže spočívať v „hesle“, expresívne povedané, „zabudnime na generické maskulínium“. Niektoré zložitejšie vetné štruktúry to jednoducho neumožňujú. Ak by sme mechanicky každé generické maskulínium nahradili hromadným označením al. zdvojením výrazov, utvárali by sme druhú krajinu. Napríklad v prípade, že v neutrálnej vete z informačného portálu *vedatechnika.sk* *Pamätný list sv. Gorazda udeľuje minister školstva 17. novembra pri príležitosti Medzinárodného dňa študentstva žiakom a študentom všetkých typov a stupňov škôl, občanom Slovenskej republiky, ako aj občanom iných štátnych príslušností, najmä zahraničným Slovákom,*

¹ Napr. *Rodovo neutrálny jazyk v Európskom parlamente* (Európsky parlament 2018, prekladateľ či prekladateľka dokumentu sa neuvádza, dostupné na https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/288153/GNL_Guidelines_SK-original.pdf), kde sa na s. 11 a ď. v rámci časti Osobitné usmernenia pre slovenčinu v bode e) uvádza: „namiesto výrazu v mužskom rode možno použiť abstrahujúce označenia: „osoba“, „osobnosť“, „odborná sila“, „**žiacstvo**“, „**osadenstvo**“;“; v publikácii *Ako používať rodovo vyvážený jazyk* (Ed. J. Cviková, Bratislava: Centrum vzdelávania MPSVR SR 2014) sa na s. 25 uvádza podobné konštatovanie s rovnakým príkladom: „namiesto žiakov v pluráli mužského rodu môžeme použiť **hromadné podstatné meno žiacstvo**, podobne ako sa na inom mieste textu používa mládež či rodovo neutrálna deti“; v materiáli *Rodová rovnosť na Univerzite Komenského* sa v rámci odporúčania *25 tipov na používanie rešpektujúceho a inkluzívneho jazyka* (dostupné na https://uniba.sk/fileadmin/ruk/veda/projekty/Rodova_rovnost_na_UK/Na_stiahnutie/25_tipov_na_pouzivanie_respektujuceho_jazyka.pdf) v bode 11 uvádzajú jazykové prostriedky, ktorými sa možno vyhnúť generickému maskulínu a nahradiť ho a popri zdvojovaní (párovom vyjadrovaní *študenti* a *študentky*, striedaní mužského a ženského rodu sa tu uvádza: „**skupinovými označeniami**: rodovo určený jazyk ako napr. „dámy a páni“, „chlapci a dievčatá“ môžete nahradiť inkluzívnejšími osloveniami ako napr. „vedecká obec“, „čitateľská komunita“, „**zamestnanectvo**“, „pedagogický personál“, „ľudia, ktorí pracujú v oblasti vzdelávania“ a pod., čím zahrniete do komunikácie aj osoby s nebinárnou identitou“.

za mimoriadne výsledky...² odstránime všetky maskulína vo funkcii generického maskulína, vznikla by štylisticky príznaková veta uplatňujúca na hierarchicky rovnocenné personálne subjekty štylisticky nerovnocenné lexikálne prostriedky s celkovým silným nádychom odosobneného administratívneho štýlu a s mixom pátosu *Pamätný list sv. Gorazda udeľuje **minister** al. **ministerka školstva/osoba v najvyššej funkcii ministerstva školstva** 17. novembra pri príležitosti Medzinárodného dňa študentstva žiactvu a študentstvu všetkých typov a stupňov škôl, **občianstvu** Slovenskej republiky, ako aj **občianstvu** iných štátnych príslušností, najmä **zahraničnému občianstvu Slovenska/zahraničnej Slovači**, za mimoriadne výsledky...*

Zámerom tohto textu nie je vstupovať do diskurzu o rodovo nediskriminačnom jazyku, apelovať na jeho budovanie či naopak, spochybňovať túto stratégiu. Motiváciou je potreba vyjadriť, že vo veciach jazyka, ako aj života vôbec, je potrebné jemné rozlišovanie, rovnako ako sú potrebné aspoň elementárne vedomosti o nástrojoch, ktoré chceme používať (či už sú hmotné, technologické, alebo mentálne).

V niekoľkých poznámkach sa dotkneme témy slovotvorných osobných kolektív v súčasnej slovenčine, ktorá si vyžaduje podrobnejší výskum korpusovými nástrojmi iného charakteru, než máme momentálne k dispozícii (ide o lexikografický softvér SketchEngine a v rámci neho Word list, Word Sketch a Search).

Uvažovaním v tomto texte tému iba otvárame, keďže súčasný podrobnejší opis (slovotvorba, sémantika, frekvencia, neologizácia, štyľové/registrové uplatnenie, používateľské postoje a hodnotenie) týchto jazykových prostriedkov v slovenčine chýba. Nemáme k dispozícii ani sondy do používateľských preferencií a hodnotiacich súdov (sociolingvistika) týkajúcich sa osobných kolektív. Môžeme len predpokladať, že výskumu tejto oblasti lexiky sa nevenuje špeciálna pozornosť preto, že sa **akceptuje a predpokladá trvanie stavu, ako ho opisujú staršie jazykovedné práce** (Buzássyová, 1981, 2010; Horecký – Buzássyová – Bosák, 1989; Dvonč, 2000), **v ktorých sa konštatuje dlhodobý ústup utvárania a po-**

² Ilustratívne citáty v texte, ak nie je uvedené inak, pochádzajú z interného korpusu Omnia Slovaca IV Maior Beta (23.01) [cit. k 19. 4. 2025], ktorý vznikol zlúčením korpusových dát v Slovenskom národnom korpuse (SNK prim-6.1) a dát z webových korpusov a slúži potrebám pracovníkov JÚEŠ SAV (ďalej korpus).

užívania osobných kolektív v prospech plurálových podôb generického maskulína alebo iných prostriedkov (opisných výrazov, substantív cudzieho pôvodu a pod.). V tejto súvislosti je však zaujímavé uvažovanie K. Buzássyovej z r. 2010 naznačujúce ideologické dôvody utlmenia používania osobných kolektív. K. Buzássyová sa v štúdiu o internacionalizácii lexiky v premenách času sondážne venuje aj analýze reprezentatívnych odborných textov (Buzássyová, 2010, s. 113 – 130). Pri analýze textu sociologičky O. Gyarfášovej *Voľby a voliči* z r. 2010³ Buzássyová konštatuje, že autorka (O. Gyarfášová) používa „preferenčne pomenovanie *volič* – *voliči*, *voličstvo*, nie termín *elektorát*“ (ibid., s. 127), pričom „častejšie používa formy plurálu substantíva *voliči*, nie hromadné pomenovanie *voličstvo*, hoci aj táto podoba sa tu vyskytuje“ (tamže). K. Buzássyová toto zistenie ďalej komentuje či interpretuje možným ideologickým vplyvom – odklonom od konceptu spoločenskej (socialistickej) kolektívnosti a kolektivizácie, vyhranením sa voči nemu a príklonom k individualizácii: „Môže to svedčiť o tom, že autorkin text v tomto ohľade ešte ‚kopíruje‘ situáciu, ktorú sme opísali v príspevku v r. 1981 (Buzássyová, 1981, s. 18 – 22) ako ústup formy na vyjadrovanie hromadnosti (kolektívnosti) slovotvorným spôsobom (*voličstvo*, *učiteľstvo* a i.), ktorý ako tendencia paradoxne trval v slovenčine aj v niektorých iných slovanských jazykoch takmer štyridsať rokov, keď sa v spoločnosti preferoval kolektivismus. V Gyarfášovej jazyku sa však už odráža zmenená politická a spoločenská situácia po Novembri 1989, ktorá znamená, že volič má po dlhom čase znova možnosť voliť podľa svojho individuálneho výberu, voľby prestali byť aktom ‚volieb bez voľby‘.“ (tamže) K. Buzássyová tu odkazuje aj na svoje staršie hodnotenie (1981, s. 18 – 22) stavu v slovotvorbe osobných kolektív, v ktorom konštatuje „**pokles produktívnosti slovotvorných prostriedkov na vyjadrenie hromadnosti**“⁴ (ibid., s. 20) a dôvody vidí v a) nahrá-

³ Ide o publikáciu Inštitútu pre verejné otázky *Kde sme? Mentálne mapy Slovenska*. Eds.: M. Bútora, M. Kollár, G. Mesežnikov, Z. Bútorová. Bratislava: Kalligram 2010.

⁴ K. Buzássyová tu hovorí o poklese za posledných tridsať rokov, jej štúdia je z r. 1981: „Keď si všimneme napr. v Slovníku slovenského jazyka názvy s gramatickým kvalifikátorom hromadnosti a zamyslíme sa nad ich používaním a frekvenčným zaťažením v súčasnom jazyku, najmä v hovorovej reči a v publicistike, môžeme sa ľahko presvedčiť o tom, že za posledné tridsaťročie má produktívnosť slovotvorných prípon na vyjadrenie významu hromadnosti výrazne klesajúcu tendenciu.“

dzaní osobných kolektív prostým plurálom⁵, akoby potreba vyjadrenia sémantického príznaku súbornosti ustúpila a na vyjadrenie stačí príznak mnohosť, množstvo jednotlivín, b) **dochádza ku kompenzácii sufixálnych prostriedkov na vyjadrenie hromadnosti lexikálnymi prostriedkami, hromadnosť sa vyjadruje analyticky**, „dvoj- alebo viacslovným spojením obsahujúcim nejaké podstatné meno, ktoré má vo svojom lexikálnom význame sémantický komponent hromadnosti, a nejaké prídavné alebo podstatné meno vo funkcii prívlastku“ (*učiteľstvo* → *učitelia/učiteľský zbor*; *spotrebiteľstvo* → *spotrebiteľia/spotrebiteľská verejnosť*; *žiacťvo* → *žiaci/žiaci kolektív*; *učňovstvo* → *uční/učňovská mládež*) (pozri tamže). Hoci je názor K. Buzássyovej subjektívny a neopiera sa o sociolingvistické sledovanie väčšieho rozsahu, je potrebné registrovať ho.

V súvislosti s našou témou možno povedať, že v súčasnosti žijeme v jazykovom priestore s dvoma protirečiacimi si tendenciami – na jednej strane formálne vyjadrovanie ľudskej kolektivity v podobe osobných kolektív ustupuje ako generačne podmienený opozičný, odmietavý ideový/ideologický postoj po páde spoločenského režimu zakladajúceho sa na koncepte potierania individuality a zdôrazňovania kolektivity a masovosti v prospech individualizovaného plurálu, na druhej strane – takisto generačne podmienené, len inou generáciou – sa individualizovaný plurál odmieta ako diskriminačný prostriedok a apeluje sa na vyjadrovanie súbornej kolektivity prostredníctvom osobných kolektív (a iných prostriedkov). Tento stav sa, samozrejme, časom a jazykovým vývojom môže zmeniť.

Všeobecná charakteristika hromadných podstatných mien

V našej jazykovednej literatúre sa pri téme hromadnosti pri podstatných menách vo všeobecnosti zdôrazňuje **rozlišovanie medzi podstatnými menami s hromadným významom**, ktoré majú singulárové aj plurálové podoby (*mužstvo, družstvo* /v športe/, *spoločenstvo, obecnstvo, zhromaždenie, skupina, tím, kolektív, kolégium, národ, reprezentácia, elita, aristokracia, armáda, vojsko, les, hora, rad* /ľudí/ a i.), a **hromadnými menami** (ko-

⁵ Tendenciu preferovať prostý plurál pred osobným kolektívom konštatuje napr. aj L. Dvonč (2000) pri výraze *moslimovia*, upozorňujúc na ústup používania výrazov *mohamedán, mohamedáni, mohamedánstvo, mohamedanizmus*.

lektíva), ktoré sú slovotvorne, sémanticky al. slovotvorne aj sémanticky ustrojené tak, že majú iba singulárovú podobu (prevažne), ktorou vyjadrujú súhrnnú mnohosť, mnohosť v nerozlíšiteľnom celku (*hmyz, vtáctvo, živočíšstvo, včelstvo, listie, ihličie, malinčie, pechota, šľachta, mládež, stárež, duchovenstvo, roľníctvo, služobníctvo, študentstvo, Slovanstvo, Germánstvo, generalita, imigrácia, nervstvo, svalstvo, proletariát, patriciát, junač, mlad', bedač, chudoba* a i.).

Z hľadiska všeobecného významu vyjadrujú kolektíva „**jednosť a mnohosť v nediferencovanej jednote**“ (Ružička a kol., 1966, s. 70), pričom **v popredí je prvok celku a prvok množstva v pozadí**. Keďže kolektíva pomenávajú celok, a nie jednotliviny celku, „**nemôžu vyjadrovať počet jednotlivín, ale len veľkosť, mieru celku**“ (ibid., s. 148).⁶

Kategoriálne kolektíva súvisia s číslom podstatných mien – realizujú sa ako **hromadný singulár** – vyskytujú sa iba v jednotnom čísle, nemajú plurálové podoby, sú nepočítateľné. Táto charakteristika neplatí absolútne, resp. dá sa sledovať utváranie nových významov, v ktorých sa tieto výrazy správajú ako počítateľné mená (*Každý sa staráme o svoje včelstvá zvlášť. – Prepájal som jednotlivé nervstvá v tele medzi sebou. – hlavne ak nepoškodíš svalstvá, alebo šľachy – podporuje svalový masový rast a chráni svalstvá počas telesnej činnosti*). F. Miko (1962, s. 76) túto skutočnosť vystihuje takto: „Pri niektorých kolektívach sa ich rozsah spoločensky ustálil ako istá jednotka. Táto okolnosť dovoľuje ich počítanie a používanie v pl.: *jedno mužstvo – dve mužstvá, dve vojská – vojská, tri včelstvá*. Tento jednotkový plurál (a singulár) je však obmedzený.“

Ďalšie známe zovšeobecnenia o kolektívach ako celku (nielen o osobných) sa týkajú stylistickej hodnoty a používania: „Kolektíva **sa vcelku používajú zriedkavejšie, zväčša ako poetizmy alebo ako výrazová zvláštnosť**“ (tamže) alebo „Kolektívum **obsahuje skrytý odtienok pejoratívnosti alebo melioratívnosti**“ (tamže). Príklady na doloženie týchto charakteristík sa však v Morfológii slovenského jazyka vyberajú zo staršej beletrie s kontextami, ktoré podporujú toto hodnotenie: *Priečelie chrámu je*

⁶ Nekomentujeme tu konštatácie a príklady, ktoré sa už v súčasnosti nechápu ako hromadné podstatné mená, ale ako mená s hromadným významom (*družstvo* – organizovaná jednotka, skupina so spoločnou činnosťou, úlohou; *mužstvo* – organizovaná jednotka, skupina mužov v športe, v armáde a pod. so spoločnou činnosťou, úlohou a iné).

vyzdobené kvetím v črepoch a plechových nádobách. (Kukučín) – *Hupol v priepasť, v oblač vrhnúc zhavý meč.* (Hviezdoslav) – *Žobrač sa tak rozmohla, že denne aspoň traja nocujú v dedine.* (Figuli) – *A tu toľko darebače.* (Figuli) – *Čuší, junač, čuší, slova nepovedá.* (Chalupka).

Stylistickú príznakovosť kolektív konštatuje aj F. Miko (1962, s. 77): „**Kolektívne množstvo je intenzívnejšie ako množstvo vyjadrené bežným plurálom. Preto je kolektívum expresívnejšie: *Toľko chlapstva, toľko sily navôkol, praští svet, rúcajú sa hranice...*** (Urban).“ Miko hovorí o „**skrytej augmentatívnosti kolektíva**“ (tamže), ďalej o **poetickosti** – „Kolektívne množstvo povznáša. Mnoho kolektív má platnosť poetizmu (najmä príležitostné kolektíva)“ (tamže), o **pejoratívnosti** – „Zaradenie do množstva môže byť znehodnocujúce. Je mnoho pejoratívnych kolektív (najmä s príponou -ač)“ (tamže) a o **komickej príchuťi** v niektorých použitíach (ibid., s. 78).

Osobné kolektíva s príponou -stvo/-tvo – vhl'ad do súčasného stavu a) príznakovosť

– expresívnosť

Hoci nie každé kolektívum má príznak pejoratívnosti alebo melioratívnosti či príchuť žartovnosti, ironickosti, komickejši a F. Miko sa vo vyššie uvedenom texte opiera o lexiku staršieho dáta, toto vystihnutie je dôležité, pretože expresívne (humorné, ironické, zveličujúce) využitie hromadných mien môžeme sledovať aj dnes, no ide o zriedkavé, okazionálne využitie. Takýto charakter majú napríklad osobné expresívne kolektíva *babstvo, dámstvo*. Ich výskyt v korpuse je minimálny (ide o dva výskyty výrazu *babstvo* a päť výskytov výrazu *dámstvo* v oslovení „pánstvo a dámstvo“, pričom zdrojovým textom je beletria), preto prekvapuje, že obidva výrazy zachytáva Slovník súčasného slovenského jazyka (2006). Zrejme ide o raritné zachytenie expresívneho hromadného mena v rámci kompletného spracovania dvojjvýznamovosti príslušných hesiel: 1. vlastnosti zodpovedajúce babám, ženám, dámam a 2. ženy, baby, dámy ako celok. S podobným využitím, teda

⁷ F. Miko tu naráža na sociálne podfarbené osobné i na neosobné kolektíva s príponou -ač (*bedač, žobrač, darebač, chrapač, ledač, červač, chrobač, bodlač*), ktoré poznáme zo staršej slovenčiny a okrem príznaku pejoratívnosti sú často už zastarané. Takýto charakter majú aj výrazy s inými príponami (*svoloč, otroč* /zastar. – *otroci/, chamrad', bagáž, panština, chudobina, chudoba, žobrota, holota*). Naopak, zjemňujúci charakter majú napríklad kolektíva ako *cháska, čeliadka, jedličie, bodlačie, kamenčie, kričie, smrečie*, čo sa dobre ukáže porovnaním s neutrálnymi alebo pejoratívnymi náprotivkami (*chasa, čeľaď, jedlina, bodľač, kamenie, krovie, smrečina*).

s akousi expresívnou neologizáciou v osobných kolektívach, ktoré tvoria druhý, novší význam pri substantívach primárne označujúcich vlastnosti, sa môžeme stretnúť aj pri iných. Výskyt týchto výrazov v korpuse je minimálny – *rodičovstvo* (rodičia), *ženstvo* (ženy), *papalášstvo* (papaláši), *intelektuálstvo* (intelektuáli), *cirkevníctvo* (cirkevníci):

A to teda nie, milé rodičovstvo! „Ani mi nepoviete, čo sa stalo?“ zadrapol som. (P. Repka, 1988) – Čas radosti a pokoja (24. december), keď sa všetko ženstvo plahočí ako domový škriatok v kuchyni nad zemiakovým šalátom... (pikosky.sk, 2021) – ... aj po voľbách treba nadávať, nech si papalášstvo nemyslí, že na 4 roky vyhralo. (trnava-live.sk, 2015) – Len tá hrstka bláznivých aktivistiek a aktivistov, komunita bratislavského salónneho intelektuálstva, sa pre každú blbosť vždy žľovito rozhorčí... (multikulti.sk, 2010) – Večer o pol ôsmej sa síšlo dospelé cirkevníctvo v najväčšej sieni našich škôl. (docplayer.me, 2018)

– zastaranosť al. knižnosť

Kolektívne významy bývajú často knižné alebo zastarané, napr. *chlapstvo* (chlapí), *mužstvo* (muži), *posolstvo* (poslovia), *četníctvo* (četníci), *tvorstvo* (tvory), *božstvo* (bohovia): *S toľkou chuťou cválalo chlapstvo. (R. Jašík, 1966) – ... všetci sa hlasno smiali, aj žena, ktorá sa predsa len trochu ľakala toľkého chlapstva v izbe. (F. Švantner, 1966) – Ale prišiel jeden osudný deň a noc a tu prepadlo sa všetko mužstvo schopné zbrane do zeme... (čas.sk, 2017) – Svätopluk vyslal posolstvo k Ľudovítovi Nemcovi, ktoré viedol kňaz... (M. Kučera, 2008) – SNB pod vedením Noska a bývalou políciou a četníctvom pod vedením agrárnika Černého. (L. Mňačko, 1958) – Nebezpečná je vyvolenosť národa. Vyvolený má právo považovať nevyvoleného za menejcenné tvorstvo. (Salon, 2007) – Podstatou mnohých náboženských rituálov rôznych kultúr je snaha uzmierniť si rozhnevané božstvo a získať si jeho priazeň. (milost.sk, 2018)*

b) nepríznakové osobné kolektíva s príponou -stvo/-tvo

Osobné kolektíva utvárané sufixáciou – pridaním prípony -stvo/-tvo k N. sg. substantíva s významom „osoba“⁸ a ekvivalentné s N. pl. základového

⁸ V tomto texte sa nevenujeme sémantickým ani inak odvodeným osobným kolektívam (*mládež*, *stárež*, *ľud*, *omladina*, *mlaď*, *aristokracia*, *nobilita*, *šľachta*, *pechota*, *ľudstvo*, *osadenstvo*, *junač*, *bedač*, *chudoba*, *chudobina*, *drobizg* a pod.).

slova (*roľník/roľníctvo – roľníci*), ale aj iným typom derivácie (*poddaný – poddanský – poddanstvo*) v slovenčine jestvujú ako stabilné a dlhodobo používané výrazy (pri viacerých môžeme uvažovať aj o prítomnosti/neprítomnosti príznaku knižnosti či historickosti). Možno ich zaradiť do viacerých sémantických skupín.⁹

Najpočetnejšia skupina osobných kolektív, ktorú zachytávame kontinuálne v čase, má všeobecný význam „**spoločenská trieda, vrstva**“ al. „**spoločenská vrstva definovaná pracovnou činnosťou al. inou spoločensky závažnou vlastnosťou**“: *duchovenstvo, zemianstvo, roľníctvo, robotníctvo, maloroľníctvo, remeselníctvo, nevoľníctvo, poddanstvo, služobníctvo, dvoranstvo, kupectvo, posolstvo, mešťanstvo, mešťanstvo, študentstvo, žiactvo, zamestnanectvo, agrárníctvo, džentríctvo, mníšstvo, kňazstvo, magnátstvo, junkerstvo, križiactvo, rytierstvo, lordstvo, vyslanectvo, kulactvo, policajstvo, žandárstvo, hasičstvo*.

Menšiu skupinu tvoria osobné kolektíva z oblasti vojenstva – *delostrelectvo, lelectvo, námorníctvo, dôstojníctvo, poddôstojníctvo, jazdectvo, križiactvo, rytierstvo, junkerstvo*, kde vo viacerých prípadoch v kolektívnom význame akoby zrástá, resp. nemá ostrú hranicu personálna a nie personálna kolektívita: *ľudský kolektív* $\cap$ *nie ľudský kolektív* (zvieratá, zbrane, zariadenia a pod.) a – ako ukazujú doklady – význam sa môže prekryvať s významom prvej skupiny (spoločenská trieda, vrstva): *Alexander zvrátil počiatočný neúspech tým, že využil úzku rovinu, kde jazdectvo zaútočilo na Peržanov sprava a vyvolalo paniku v perzských línách*. (referaty.atlas.sk, 2018) – *Strelci... zadržovali mohutné francúzske vojsko, kým delostrelectvo a jazdectvo ustúpilo cez most a zaujalo pozície*. (M. Baloghová: Darujem ti úsvit, 2017) – *Nádašdy sa tiež zapojil do reformy rakúskej armády a v Daunovom vojsku už velil celému jazdectvu*. (Týždeň, 2017)

Stabilnú, ale frekvenčne málo zastúpenú skupinu tvoria osobné kolektíva s významom „náboženská, religiózne určená skupina ľudí“ – *katoľictvo, evanjelictvo, luteránstvo, kresťanstvo, pohanstvo*, ktorá však môže byť hierarchicky nehomogénna al. rozlíšená pôvodom, miestom života (veriaci, hodnostári, vidiecke a mestské kolektívy a pod.): **náboženský**

⁹ Podľa korpusových meraní frekvencie nástrojom SketchEngine – World list, ktorý používame v lexikografii (vyhľadávanie podľa koncovky **tvo*).

kolektív $\cap$ **rozlične podmienená diferenciácia tohto kolektívu**: *Reakcia zo strany katolíctva – vedeného paradoxne švagrom J. Turza, kardinálom Františkom Forgáčom – bola však prudká.* (M. Tkáč: *Pravdivý slovenský príbeh*, 2009) – *I keď intelektuálne kruhy slovenského katolíctva sa okamžite rozčesli na tých, ktorí považujú nový pápežov dokument (či skôr jeho časti) za toxické s potenciálom viesť k zmätku, a na tých, ktorí v pápežovom poslanstve vnímajú presnú reakciu na problém doby.* (www.tkkbs.sk, 2016)

Stabilnú, no malú a frekvenčne rozmanitú skupinu tvoria obyvateľské osobné kolektíva – *obyvateľstvo, praobyvateľstvo, občianstvo, osadníctvo, krajanstvo, Slovanstvo, Maďarstvo, Germánstvo.*

Frekvenčne silno zastúpené sú výrazy *príbuzenstvo, potomstvo* (rodinné kolektíva) a výrazy *poslucháčstvo, diváctvo, čitateľstvo, voličstvo* (kolektíva s významom „verejnosť venujúca sa spoločnej činnosti, záujmu“):

c) nepravidelnosť tvorenia osobných kolektív (hromadných mien) zakončených príponou -stvo/-tvo

Osobné kolektíva s príponou *-stvo/-tvo* – ako vidno aj z naznačených sémantických skupín a príkladov – sa v slovenčine netvoria pravidelne. Pre ich vznik sú dôležitejšie skôr sémantické kritériá (veľký počet individualít plniacich nejakú sociálnu rolu¹⁰) než morfológické. Intuitívne sme sa pokúsili vytypovať niekoľko substantív v rámci súčasných sociálnych rol a veľkého počtu individualít, ktoré príslušnú rolu plnia, od ktorých by sa mohli utvárať osobné kolektíva pomerne jednoducho (sú zakončené na spoluhlásku) – *pacient, doktor, právnik, predavač, zákazník*. Na meranie sme použili nástroj SketchEngine – Search/Word form (napr. *pacientstv.**, *zákazníctv.** a pod.). Hromadný význam sme museli filtrovať ručne, pretože substantíva zakončené na *-stvo/-tvo* sú jednak polysémické, jednak sa tento formant uplatňuje v množstve slovotvorných typov¹¹.

¹⁰ Marcin Wągiel (2021) vyčleňuje v slovanských jazykoch priestorové kolektíva (spatial collectives – *kwiecie*) a sociálne kolektíva (social collectives – *duchowieństwo*).

¹¹ Podľa Ološtiak – Ološtiaková, 2018, s. 113, je sufix *-stvo* tretí najdominantnejší sufix pri substantívach, spoluautori ho označujú ako hyperformant, ktorý „v sebe zahrnuje okrem podoby *-stvo* aj *-tvo* (...) a mnohé morfematické (infixálne) a slovotvorné varianty“ (ibid., s. 109); všetky typy pomenovaní, na ktorých utváraní sa podieľa formant *-stvo*, pozri u Ološtiak – Ivanová (eds.), 2021, s. 542 – 549.

Tabuľka s počtom výskytov prítomnosti personálneho kolektívneho významu pri vytypovaných výrazoch

pacientstvo (pacientstv.*)	1
doktorstvo (doktorstv.*)	0
(právnicktv.*)	1
(predavačstv.*)	0
zákazníctvo (zákazníctv.*)	23

d) slovotvorná produktivita prípon *-stvo/-tvo* a polysémickosť substantív zakončených príponou *-stvo/-tvo*

Prítomnosť personálneho kolektívneho významu pri substantívach zakončených príponami *-stvo/-tvo* sa pre dominanciu týchto prípon v slovo-
tvorných procesoch nateraz používanými nástrojmi meria ťažko. Z vy-
typovaných potenciálnych osobných hromadných mien uvedených v tabuľke
v časti c) je relevantný výskyt iba pri podstatnom mene *zákazníctvo*, pričom
sme vybrali iba miniatúrnú vzorku potenciálnych substantív.

Záver

Na otázku, či je utváranie osobných slovotvorných kolektív v súlade
s pravidlami slovenského jazyka, možno už aj na základe uvedeného po-
ukazu na literatúru stručne odpovedať: áno, je. Koniec-koncov hromadné
podstatné mená (rovnako ako napríklad pomnožné podstatné mená) pat-
ria k elementárnemu opisu a rozčleneniu podstatných mien už pri výučbe
slovenčiny na základnej škole. Ich utváranie nesúvisí ani tak s pravidla-
mi slovenského jazyka v zmysle nejakých zásad, ako je to sformulované
v používateľskej otázke (o pravidlách zvykneme hovoriť napr. v súvislosti
s pravopisom, tu platí napríklad pravidlo, že vlastné mená sa v slovenčine
píšu s veľkým začiatočným písmenom, pravidlom sú napríklad aj zákonité
hláskové zmeny v slovách za istých podmienok a pod.). Skôr je tu namies-
te dávať ich do súvislosti so schopnosťou jazyka vyjadrovať rozmanité
skutočnosti rozmanitými spôsobmi alebo jednu skutočnosť rozmanitými
spôsobmi, alebo vyjadrovať podobné alebo veľmi blízke skutočnosti pro-
striedkami, ktoré práve dobre poukazujú na ich blízkosť, ako aj rozdiel-
nosť – všetko však kontextuálne podmienené a podmienené aj vzhľadom
na zámer hovoriaceho.

Pri tvorení osobných kolektív neplatí pravidelnosť, nemôžeme ku každému uvedenému počítateľnému menu s významom „osoba“ uviesť zároveň aj hromadné meno alebo ho utvoriť nejakou príponou. V prípade *hokejisti, tenisti, kozmopoliti* možno význam hromadnosti dosiahnuť napr. iba opisne – spojením iného osobného kolektíva s označením činnosti (*hráči, hráčky hokeja; hráči, hráčky tenisu*) alebo spojením iného osobného kolektíva s významovo určujúcim adjektívom (*kozmpolitné občianstvo, kozmpolitné obyvateľstvo, hokejoví hráči, tenisové hráčky*). Zároveň však cítime, že výraz nesúci význam hromadnosti nie je celkom v každom prejave ľubovoľne zameniteľný s počítateľným plurálom, že je kontextuálne a stylisticky podmienený. Keď napríklad moderátor hokejového prenosu v rýchлом slede športovej hry chce oznámiť vedúcu pozíciu národného tímu, zrejme povie skôr „*naši hokejisti, hokejistky konečne vedú*“ alebo len „*naši, naše (hráči, hráčky) konečne vedú*“ než „*naše (hokejové) hráčstvo konečne vedie*“. Jeden výskyt osobného kolektíva *hráčstvo* sme však zachytili v blogu: „*Uvidíme, ako sa pochlapí domáce hráčstvo.*“ Inak pri tomto podstatnom mene masívne prevláda význam „hranie hazardných hier; chorobná závislosť od hrania takýchto hier“. Výraz *kolegovstvo* nateraz nezachytávame. Keďže však je veľmi rozšírený hovorový al. expresívny výraz *šéfstvo*, je možné, že sa v budúcnosti presadí aj rovnako príznakový výraz *kolegovstvo*.

LITERATÚRA

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Vyjadrovanie významu hromadnosti (kolektívnosti) v dnešnej slovenčine. In: Kultúra slova, 1981, roč. 15, č. 1, s. 18 – 22.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Vzťah internacionálnych a domácich slov v premenách času. In: Jazykovedný časopis, 2010, roč. 61, č. 2, s. 113 – 130.

DOČEKAL, Mojmír – WĄGIEL, Marcin: Derived collectives in Slavic: Decomposing groups, swarms, and aggregates. Dostupné na https://is.muni.cz/el/1421/podzim2017/OJ591/um/presentation_vienna_md_mw.pdf.

DOČEKAL, Mojmír – WĄGIEL, Marcin (eds.): Formal approaches to number in Slavic and beyonde. (Open Slavic Linguistics 5). Berlin: Language Science Press 2021.DOI: 10.5281/zenodo.5082006.

DVONČ, Ladislav: Sunita – sunnita, šiita. In: Slovenská reč, 2000, roč. 65, č. 5 – 6, s. 350 – 352.

HORECKÝ, Ján: Sústava desubstantívnych substantív v spisovnej slovenčine. In: Slovenská reč, 1974, roč. 39, č. 3, s. 129 – 136.

HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1989. 436 s.

MIKO, František: Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1962. 256 s.

PEARSON, Hazel: A New Semantic of Goup Nouns. In: Proceedings of the 28th West Coast Conference on Formal Linguistics. Ed. Mary Byram Washburn et al. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project 2011, s. 160–168. www.lingref.com, document #2448.

OLOŠTIAK, Martin – IVANOVÁ, Martina (eds.): Slovník slovotvorných prostriedkov v slovenčine. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta 2021. 676 s.

OLOŠTIAK, Martin – OLOŠTIAKOVÁ, Lucia: Morfematika a slovotvorba slovenčiny. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2018. 244 s.

RUŽIČKA, Jozef a kol.: Morfológia slovenského jazyka. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.

Slovník slovotvorných prostriedkov v slovenčine. Eds.: OLOŠTIAK, Martin – IVANOVÁ, Martina. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta 2021. 676 s.

De VRIES, Hanna: Collectiv nouns. In: Cabredo Hofherr, Patricia, and Jenny Doetjes (eds), The Oxford Handbook of Grammatical Number, Oxford Handbooks (2021; online edn, Oxford Academic, 11 Aug. 2021), <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198795858.001.0001>, accessed 27 Mar. 2025.

WAĞIEL, Marcin: Slavic derived collective nouns as spatial and social clusters. In: Formal approaches to number in Slavic and beyond. Eds.: DOČEKAL, Mojmír – WAĞIEL, Marcin. (Open Slavic Linguistics 5). Berlin: Language Science Press 2021, s. 175–205.

*Podľa akých noriem prepisujeme z cyriliky vlastné mená?
(Úvaha o rešpektovaní či akceptovaní príslušných paragrafov
Pravidiel slovenského pravopisu)*

IVOR RIPKA
Bratislava

Abstract: The paper presents the relevant sections of the still valid Rules of Slovak Orthography concerning the transcription of proper names from Cyrillic into Latin script, and confronts them with the current practice observed in the media sphere, reflecting the situation in today's highly contingent liberal society. The theoretical considerations are illustrated by several specific examples of the transcription of proper names from Cyrillic.

Keywords: Rules of Slovak Orthography, transcription from other graphic script, Cyrillic, transliteration norms and systems, translation of texts from Cyrillic to Latin, revitalization of component spellings, lack of diacritics

1.0 Súčasnú euroatlantickú spoločnosť charakterizujú dominantné sociálne a kultúrne zmeny, ktoré sa celkom prirodzene výrazne reflektujú aj v jazyku. V spoločnosti hromadnej spotreby sa neštandardizuje iba spôsob života, ale aj myslenia a hodnotových kritérií. Proces istej *jazykovej homogenizácie* sa prejavuje aj pri prepise slov z jednej grafickej sústavy do druhej (inej). Pokračuje laicizácia jazykovedy: o norme a kodifikácii nezriedka hovoria aj (odborne) nekompetentní „celebritní“ používatelia jazyka. V nadnárodnej globálnej komunikácii dominujúca americká angličtina (anglická grafická sústava) ovplyvňuje aj prepis cyrilikou (azbukou) zapísaných východoslovanských i južnoslovanských proprií.

1.1 Sociológovia charakterizujú súčasný stav tejto spoločnosti, do ktorej sa čoraz nástojčivejšie usilujeme zaradiť, viacerými dominantnými typmi sociálnych zmien, ktoré sa potom následne reflektujú aj v jazyku. Patrí k nim napr. modernizácia, zahŕňajúca permanentný rozvoj techniky a vedy, informatizácia, tzv. tretia industrializácia i ďalšie procesy. V spoločnosti hromadnej spotreby dochádza nielen k výraznej štandardizácii spôsobu života, ale aj k istej *unifikácii myslenia a vyjadrovania*. Tieto javy sprevádza strata hodnotovej orientácie v širšie chápanej oblasti kultúry, negovanie (domácich) tradícií i historického povedomia, bagatelizovanie všetkého vlastného a nekritické adorácie všetkého cudzieho a „svetového“ (Ripka, 2005, s. 210).

1.1.1 Jazykovedci, ktorí rozpracúvajú koncepciu *domén jazykového správania* (t. j. spoločensko-kultúrnych konštruktov vyabstrahovaných z tém komunikácie), odporúčajú sledovať aj vzájomné vzťahy medzi doménami jazykového správania definovanými na spoločensko-inštitucionálnej a sociopsychologickej úrovni. V súvislosti s tým, čo chceme v tomto príspevku povedať o výbere či voľbe náležitej grafickej sústavy pri prepise textov – presnejšie vari pri prevode jednotlivých slov – z cyriliky do latiniky, možno pripomenúť aj isté mierne modifikované zistenie J. A. Fishmana (1964; podľa Antológie bilingvizmu, 2003, s. 121). Ak totiž nejakej interakcii s iným jazykom (a jeho grafickou sústavou) predchádza informovanosť a vzdelanosť (Fishman hovorí o *gramotnosti*), používanie materinského jazyka a jeho noriem bude aj pri písomnom zázname a prevode cudzích proprií zapísaných síce alfabetickým písmom, ale iným ako latinkou (v konkrétnom prípade cyrilikou), odolávať tlaku extralingválnych faktorov dlhšie. Mutatis

mutandis: grafický systém určený prioritne pre anglofónne krajiny sa v slovanskom kontexte podľa nášho názoru častejšie pokúšajú uplatňovať najmä nepoučení imitátori veľkých zahraničných vzorov či idolov. Je evidentné, že sa pri tom nedodržiavajú v *Pravidlách slovenského pravopisu* koncízne formulované podkapitoly o *prepise z iných grafických sústav* (PSP, 1998, s. 76 an.).

O niektorých aspektoch problémov prepisu slovanských (prevažne ruských) vlastných mien sme písali aj v príslušnej kapitole tendenčne tabuizovanej *Príručky slovenského pravopisu pre školy a prax* (jej upravené a doplnené 3. vyd. vyšlo r. 2011); pri tejto príležitosti sa ich pokúsime prezentovať komplexnejšie a z iného aspektu.

2.0 Normy na transliteráciu z cyriliky do latinky sa v medzinárodnom kontexte vyvíjajú už dlho. Vedecká transliterácia, známa tiež ako *medzinárodný vedecký systém* (International Scholarly System), sa v jazykovede používala už od 19. storočia. Bola založená na českej a chorvátskej abecede a tvorila základ pre normatívne systémy GOST (ГОСТ – государственный стандарт) a ISO (International Organization for Standardization).

2.1. GOST 16876-71 je normalizačný systém určený na transliteráciu cyrilských textov (azbuky) do latinského písma, ktorý navrhol a vypracoval Národný úrad pre geodéziu a kartografiu pri Rade ministrov ZSSR. Jeho základom je vedecký transliteračný systém používaný v jazykovede; ako jediný *nepoužíval diakritiku*. Organizácia Spojených národov použila normu GOST 71 na vypracovanie *romanizačného systému* pre geografické názvy, ktorý oficiálne prijala na V. konferencii OSN o šandardizácii geografických názvov, konanej r. 1987 v kanadskom Montreale. *Transliteračný systém OSN//UN* však na rozdiel od normy GOST 71 využíva na kompenzáciu (aj neruských) cyrilských abecied *diakritiku*. R. 2002 Ruská federácia spolu so Spoločenstvom nezávislých štátov zrušila používanie normy GOST 71, ktorá slúžila viac ako 30 rokov, a nahradila ju normou ISO 9 : 1995, prijatou pod názvom GOST 2002. Ako národnú normu na transliteráciu cyriliky do latinky ju používa Rusko, Arménsko, Azerbajdžan, Bielorusko, Kazachstan, Kirgizsko, Tadžikistan, Turkménsko a Uzbekistan.

2.2 Systém označovaný ako BGN/PCGN je výslovne (explicitne) určený pre anglofónne krajiny. Je pripravený tak, aby obyvatelia týchto krajín (anglickí autochtóni) vedeli správne čítať a najmä vyslovovať slovanské hlásky.

Tento transliteračný systém a príslušné pravopisné konvencie latinky prijala *Americká rada pre geografické názvy* (United States Board on Geographic Names – BGN) a *Stály výbor pre geografické názvy určené na oficiálne používanie v Británii* (Permanent Committee on Geographical Names for British Official Use – PCGN). Transliteračné systémy pre slovanské jazyky používajúce cyriliku sa zavádzali postupne: ruština 1947, bulharčina 1959, ukrajinčina 1965, bieloruština 1979, macedónčina 1981. Štátne orgány Ruskej federácie, Bieloruska, Ukrajiny i Spoločenstva nezávislých štátov využívajú v súčasnosti tento transliteračný systém okrem iného aj pri zápise mien svojich občanov do pasov: na Slovensku sa tento doklad potom prekvapujúco pokladá za jediný oficiálny dokument a do slovenských textov – pokúsime sa to dokázať či ukázať v prezentácii – sa vnášajú *vlastné mená osôb* (navyše aj *zemepisné názvy* a ostatné propriá) v tejto nenáležitej a nesprávne transliterovanej podobe. Neplatia vari už príslušné ustanovenia *Pravidiel slovenského pravopisu*?

Transliteračná tabuľka – Systémy používané na latinizáciu ruskej azbuky (cyriliky)

cyrilika	vedecký systém	UN//OSN	GOST 2002	BGN//PCGN
Ё ё	ë	ě	ě	ě, yě
Ж ж	ž	ž	ž	zh
Й й	j	j	j	y
Х х	x	h	h	kh
Ц ц	c	c	c	ts
Ч ч	č	č	č	ch
Ш ш	š	š	š	sh
Щ щ	šč	šč	ṧ	shch
Ю ю	ju	ju	û	yu
Я я	ja	ja	â	ya

2.2.1 Aj kvôli ďalším dokladom citovaným v príspevku je podistým potrebné a užitočné predstaviť písmená cyrilského písma v slovanských jazykoch, ktoré sa podľa stále platných *Pravidiel slovenského pravopisu* prepisujú **vždy rovnako**. Sú to tieto litery: а = a, б = b, в = v, д = d, **ж = ž**, з = z,

й = j, к = k, л = l, м = m, н = n, о = o, п = p, р = r, с = s, т = t, у = u, ф = f, ъ = c, џ = č, ѣ = š. V materiálovej časti tejto state budeme parciálne prezentovať ukážky *neakceptovania tohto pravidla* v printových médiách.

2.3 U nás problematiku transliterácie cyriliky zastrešovala rovnako nazvaná norma ČSN 01 1085, ktorá bola schválená 4. 9. 1975 a účinnosť nadobudla 1. 7. 1977. Norma bola určená predovšetkým na vedecké a odborné účely či ciele (na prípravu a redigovanie publikácií, pre knihovníctvo, bibliografiu, dokumentáciu a pod.). Pri transliterácii cyrilských písmen (grafém) sa prihliadalo na ich hláskovú platnosť v jednotlivých slovanských jazykoch. Napr. ruské и sa transliterovalo ako *i*, resp. *ji* po mäkkom znaku, ukrajinské и ako *y*; ruské з „prechádzalo“ do latinky ako *g*, z ukrajiny ako *h*, ruské ш sa transliterovalo ako *šč*, bulharské ako *št*. Pri transliterácii podľa tejto normy bolo potrebné poznať východiskový slovanský jazyk, z ktorého sa cyrilské písmená transliterovali.

2.4 Norma ČSN 01 0185 bola zrušená ešte v apríli 2003 a podľa nášho vedomia ju doteraz nenahradiť iná národná (slovenská) norma. Podľa perspektívneho plánu práce (činnosti) Transliteračnej komisie ÚGKK ju tak skoro nenahradí ani v Rusku prijatá medzinárodná norma ISO 9 : 1995 *Transliteration of Cyrillic Characters into Latin Characters*, ktorú komisia neprijala do schvaľovacieho konania, lebo ju pokladá za zastaranú.

3.0 V súčasnosti teda máme akési „normalizačné bezvládie“ (Okálová, 2006, s. 32), z čoho pravdepodobne vychodí aj zjavná a dokázateľná neistota pri prevode slov (a textov) z cyriliky do slovenčiny aj v jazykovedných kruhoch. Touto problematikou som sa začal zaoberať na Katedre knižničných a slovákistických štúdií Fakulty humanitných a prírodných vied PU v Prešove, kde som prednášal *kapitoly o transkripcii a transliterácii*. Priamym popudom či podnetom na diskusnú prezentáciu tejto tematiky však bolo vydanie súbornej bibliografie slovenských jazykovedcov: jedna zo zostavovateľiek publikácie (rodená Ruska) sa na prebale i „titulke“ knihy uvádza menom *Yulia*. Tento zápis je hybridný: nekorektne „amerikanizovaná“ podoba *Yulia* – podľa systému BGN by to mala byť *Yuliya* – zjavne nekorešponduje so slovenskou (prechýlenou) podobou priezviska. Marginálne som sa o mnohoaspektovej problematike „prevodu“ slov (mien, názvov) vyslovil aj v recenzii príslušnej bibliografie (Ripka, 2010). Nazdávam sa totiž, že „revitalizácia“ zložkového pravopisu či odmietanie diakritiky – navyše

v textoch, vydávaných v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV – nie je pri prepise proprií zo slovanskej (ruskej a ukrajinskej) cyriliky do slovenskej latinky žiaduca a nevyhnutná.

3.1 Podľa amerického filozofa Richarda Rortyho (1930 – 2007) je súčasná liberálna spoločnosť výrazne *kontingenčná*. Túto *kontingenciu* (náhodnosť, všetko to, čo neexistuje z „bytošnej nevyhnutnosti“) vidí napr. v tom, že takáto spoločnosť je založená na presviedčaní a ideológii, na neustálom nátlaku na zmenu osobnej viery. Príslušný nátlak jej dovoľuje a umožňuje najmä to, že *nerozlišuje objektívne a subjektívne dôvody konania*. „Nejestvuje, prirodzene, nijaká hranica medzi presviedčaním a použitím sily, a preto nejestvuje jasná hranica medzi príčinami na zmenu viery// názoru, ktoré sú súčasne aj dôvodom, a príčinami, ktoré nie sú ničím iným“ (Rorty, 1991, s. 209 – 236). Nemožno pochybovať o tom, že v extralingválnom priestore majú „korene“ niektoré subjektívne názory o (niekedy iba imidžotvornom „formálnom“) preberaní i používaní podôb cudzích proprií.

3.2 Ján Horecký v štúdií z r. 2002 (s. 19) o. i. zdôrazňoval, že „málokto rá grafická sústava založená na latinskej abecede je schopná reprezentovať fonetický status hlások... pôvodného jazyka“. Pri našich úvahách o prevode textov z cyriliky do latinky sme sa v tomto príspevku opierali najmä o jeho myšlienku, že **„vo vzťahu pôvodný – cieľový jazyk by dominantným činiteľom mal byť preberajúci, adaptujúci jazyk a jeho možnosti zápisu“**.

4.0 V *Pravidlách slovenského pravopisu* (2013, s. 79) sa v podkapitole 1.2.2. (Ukrajinjčina) uvádza, že *x* v azbuke sa do latinky prepisuje ako **ch** (príklad je *Хома* → *Choma*), a tak je vari logické, že so spoluhláskou **ch** sa bude písať aj meno *Svitlana Pachomova*; podoba *Pakhomova* (uvádzaná podľa normy BGN) je v slovenčine nenáležitá. Analogická situácia je aj pri uvádzaní mena ukrajinskej svetovej rekordérky v skoku do výšky: v slovenskom kontexte je odôvodnená podoba *Jaroslava Mahučich*, nie *Yaroslava Mahuchikh* podľa BGN. (Marginálne poznamenávame, že napr. česká Wikipédia uvádza podobu *Jaroslava Mahučichová*, teda aj s príponou *-ová*.)

4.1 Keď sa digraf *kh* použil na označenie mena Rusa Michajlova, známeho hokejistu hrajúceho v kanadsko-americkej NHL (na drese nosil meno *Mikhajlov*), malo to svoje opodstatnenie, no označovať takto Rusov pôsobiacich v našej slovenskej Tipos Extralige je prinajmenšom „hlboké nedorozumenie“ (napr. *Fominykh* namiesto *Fominych*).

5.0 V slovenských textoch je však v súčasnosti priveľa aj iných prinajmenšom diskusných (podľa nášho názoru však nenáležitých a neodôvodnených) príkladov či prípadov *transliterácie cyriliky do latinky* a *konformného nadužívania* cudzej grafickej sústavy. Namiesto spoluhlásky *-c-* sa v rozličných vlastných menách (napr. aj v zemepisných názvoch, pri ktorých naozaj nemožno „argumentovať“ v štýle, že ak to nebude v súlade s normou BGN, stráca sa „identita“ príslušného propria) sa píše *-ts-*: *Avtsin* (v Lipt. Mikuláši hrajúci ruský hokejista) namiesto *Avcin*, *Kuznetsov* m. *Kuznecov*, *Rumyantseva* m. *Rumianceva*, *Shtefutsa* m. *Štefuca*, *Zymovets* m. *Zimovec*, mesto *Cherepovets* m. *Čerepovec*, pričom pri zemepisných názvoch sotva možno argumentovať tak ako pri priezviskách (keď sa nepoužije taká podoba, akú má osoba v pase, už to „nie je ona“).

5.1 Na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity už dlhší čas pôsobila docentka z Minska: kedysi (a vtedy bola ešte dokonca spoluautorkou článku o *prepise z bieloruštiny*) bola známa ako *V. Lašuková*. Dnes je však aj na stránkach príslušnej slavistickej katedry uvedená ako *Viktoria Liashuk* (?). (Možno pripomenúť, že v zborníku FF PU *Výraz a význam v jazyku* sa v obahu uvádza podľa nášho názoru správne podoba *V. Lašuk*.)

5.2 V posledných rokoch som excerpoval doklady prepisov cyriliky v rozmanitých slovenských médiách, pričom ma (ako ruštinára) popri jazykovednej slavistickej produkcii zaujímali najmä zemepisné názvy či športové reportáže. Na tomto mieste uvedieme niekoľko dokladov, dopĺňajúcich už citované ukážky. Nesprávne sú podľa nášho názoru aj zápisy typu ukrajinista *Pavlo Chuchka* → *Pavlo Čučka*, atlétka *Yulija Chermoshanskaya* → *Julija Čermošanskaja*, mesto *Cheljabinsk* → *Čelabinsk*, jazykovedkyňa *Hilatska* → *Hilacka*, *Irina Bozhko* → *Irina Božko*, plavec *Michail Senechkin* → *Michail Senečkin*, ruské mesto *Mytishchi* → *Mytišči*, torpédoborec *Neustrashimyy* → *Neustrašimyj*, *Sochi* → *Soči* a pod.

6.0 Príslušné ustanovenia o transliterácii proprií zo slovanskej cyriliky (azbuky) do slovanskej latinky, ktoré uvedú na pravú mieru používanie anglofónnej grafickej sústavy, treba vypracovať a prijať čo najskôr. Už teraz totiž prichodia tie isté mená (priezviská) v dvoch podobách. Partizánskeho veliteľa v SNP i ruského kozmonauta zaznamenávame ako *Jegorova*; ukrajinský kriminálnik je už *Yegorov*. Ako budeme transliterovať mená ruských dejateľov z minulých storočí, kde (a ako) sa bude viesť nejaká „deliaca čia-

ra“? Ruského jazykovedca Ščerbu vari nezačneme písať ako *Shcherba* – niektorí súčasní autori však tak konajú –, básnika Ščipačova ako *Shchipachov*, Šukšina ako *Shukshin*? Alebo napr. priezvisko bývalého ukrajinského prezidenta Juščenka začneme – ak niektorý novinár niekde uvidí nebodaj takú podobu – zaznamenávať ako *Victor Yushchenko*? Nepochybne je to mnohoaspektový problém, ktorý komplikujú aj viaceré mimojazykové faktory, no riešiť ho treba: súčasná situácia začína byť neúnosná.

7.0 Príspevok s názvom *O niektorých problémoch prevodu textov z cyriliky (azbuky) do latinky* (Ripka, 2015) som predniesol už v januári r. 2010 na smolenickej konferencii, venovanej životu a dielu profesora Jána Horeckého. V uplynulých pätnástich rokoch sa, žiaľ, rozporuplná, a preto neľahko akceptovateľná situácia, ktorú som sa v tomto texte pokúsil prvýkrát parciálne prezentovať, nijako zásadne nezmenila a problematika sa „komisionálne“ kompetenčne neriešila. Táto skutočnosť podľa môjho názoru dovoľuje vrátiť sa k tejto stále aktuálnej a živej téme znova aj na stránkach Kultúry slova. Skúmanú problematiku totiž v istom zmysle komplikuje aj rastúca neznalosť ruštiny v mladej generácii, ktorá „otvára cestu i priestor“ rôznorodým a rozličným chybám vyskytujúcim sa v súčasnosti predovšetkým pri prepise ruských a ukrajinských proprií, hoci aj najnovšie – stále kodifikačnú platnosť majúce – vydanie *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 2013 publikuje (nezmenenú) kapitolu o správnom prepise slov z iných grafických sústav, teda aj z cyriliky.

LITERATÚRA

FISHMAN, Joshua A.: Language maintenance and language shift as field of inquiry. In: *Linguistics*, 1964, 9, p. 32 – 70. (Podľa: Antológia bilingvizmu. Zost. J. Štefánik. Bratislava: Academic Electronic Press 2004, s. 121.)

HORECKÝ, Ján: Systémová konkurencia prepisu a zápisu. In: *Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine*. Ed. L. Králik. Bratislava: Veda 2002, s. 19 – 22.

OKÁLOVÁ, Mária: Transliterácia cyriliky, resp. azbuky do latinky. In: *Knižnica*, 2006, roč. 7, č. 8, s. 31 – 35.

Pravidlá slovenského pravopisu. 2. dopl. a preprac. vyd. Bratislava: Veda 1998. 576 s.

Príručka slovenského pravopisu pre školy a prax. 2., dopl. a preprac. vyd. Bratislava: Ottovo nakladateľstvo 2006. 672 s.

RIPKA, Ivor: Postoje komunikantov k súčasným deflektivizačným tendenciám. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach*. Zost. J. Dolník. Bratislava: Univerzita Komenského 2005, s. 206 – 212.

RIPKA, Ivor: Slovenskí jazykovedci ešte raz: diskusné poznámky o súbornej bibliografii slovenských slovákistov a slavistov za roky 2001 – 2005. In: *Slovenská reč*, 2010, roč. 75, č. 1, s. 29 – 32.

RIPKA, Ivor: O niektorých problémoch prevodu textov z cyriliky do latinky. In: Človek a jeho jazyk. 3. Inšpirácie profesora Jána Horeckého. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda, 2015. s. 170 – 174.

RIPKA, Ivor: O niektorých problémoch prepisu grafém ruských proprií. In: Aktuálne otázky slovenského jazyka. Ed. J. Wachtarczyková. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV a SAP – Slovak Academic Press 2017, s. 212 – 220.

RORTY, Richard: Kontingencia liberálneho spoločenstva. In: Za zrkadlom moderny: filozofia posledného dvadsaťročia. Zost. E. Gál a M. Marcelli. Bratislava: Archa 1991, s. 209 – 236.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Kaša je mať naša

DAGMAR ŠIMUNOVÁ

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

Čo vám ako prvé napadne pri slove *kaša*? Pravdepodobne jedlo polotuhej konzistencie uvarené z rozličných plodín, napríklad zo zemiakov, z ryže, krupice, kukuričnej múky, hrachu, fazule a pod.

Slané i sladké kaše patrili už oddávna k najčastejšie konzumovaným jedlám. Aj u nás boli tieto pokrmy základom stravy, lebo sa pomerne jednoducho a rýchlo pripravovali a hlavne na dlho zasýtili hladné žalúdky. Veď aj v zbierke prísloví a porekadiel Adolfa Petra Záturského nájdeme výraz: *Kaša s mliekom, to Slovákom*.

Najstaršími surovinami, z ktorých sa kaše pripravovali, boli hlavne rozmanito upravené zrná viacerých obilnín, napríklad prosa, jačmeňa, pohánky, raže i pšenice. Na prípravu kaší sa používali aj sušené plody strukovín, predovšetkým bôbu, hrachu, fazule, cíceru. Keď sa hlavne v hornatých oblastiach Slovenska začali pestovať zemiaky, aj tie sa stali surovinou na prípravu rôznych druhov kaší. Stali sa samostatným pokrmom alebo sú dodnes obľúbenou prílohou k mäsovým i zeleninovým jedlám. V oblastiach, kde sa darilo kukurici, boli obľúbené kaše z kukuričnej múky alebo krupice. A kašu z pšeničnej krupice pozná vari každé dieťa¹.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 2/0114/22 Slovník slovenských nárečí. V príspevku uvádzame názvy obcí a ich okresov v súlade so zásadami uplatňovanými využitými v Slovníku slovenských nárečí, t. j. podľa administratívneho členenia z r. 1948 (p. Slovník slovenských nárečí, I., 1994, s. 38 – 39).

¹ O nárečových pomenovaniach rôznych druhov kaší písal J. R. Nižnanský v príspevkoch uverejnených v zborníku *Tradícia v slove, slovo v tradícii*. (Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský). Zost. Ľ. Dvornická – M. Smatana (Bratislava: Veda 2007).

Vraj kašou sa týždeň začínal a kašou sa i končil (J. R. Nižnanský, s. 266). Kaša nebola len jedlom všedným, ale aj sviatočným, lebo predstavovala symbol hojnosti a bohatstva. V minulosti bola obradovým svadobným jedlom. Napríklad v Trhovišti (o. Michalovce) *na vešeľu po poľiuke bula husta kaša polata maslom. Pri kašoj še špivalo: „Ňebudu kašu jejsc, bo kaša horuca, budu pana ľubic, bo ja na to suca“*. Vo Vyšnom Hrušove (o. Humenné) *kaša byla na hoscíne na koncu, na vešeľu*. V niektorých slovenských lokalitách sa nechodilo na svadobnú, predsvadobnú alebo posvadobnú hostinu, ale *na kašu*. Teda slovo *kaša* získalo aj význam „jeden z predsvadobných alebo svadobných obradov“. Napríklad v novohradských obciach *poton, kot svadba mala beťi, ko_ca d'íouka mala vidávaťi, tak spravili kašu. Poton zvale d'ievčence po d'ediňe, nosile nakrájanou chľeba v ručníkah a zvale na kašu* (Senné, o. Modrý Kameň); *Na kašu napiekli sa bial'uše, podemňike a potom ih nakrájali na takie kúske, nakládli ih do takích šatkov a nosili ih na rukáh dve d'iovčence – zváčke. A prišli do domu a poviedali: „Kázali vás pozdraviťi, žebe s'e prišli na kašu.“* (Luboreč, o. Lučenec). A všetci, koho pozvali aj v Lupoči (o. Lučenec), *tajšli na kašu. Kerá d'iovka prišla na kašu, dala jej (neveste) po koruňe do šate* (Ábelová, o. Lučenec); *Prvej deň sa zišli na kaši a za kaši platili a me smo chodele na tú kašu spávaťi, poto_nán už dali jesti aj piťi* (Málinec, o. Lučenec). *Potom bula večera, aľe mladí z mladou išli g mladej g rodišom na kašu. Baviľi sa, tancovali až do rána. Tím sa svadba konšila* (Klenovec, o. Rimavská Sobota). V okolí Trnavy družba na záver svadobnej hostiny niesol na svadobný stôl misu krupickej kaše so slovami: „*Nesem pret tvár vašú madom osladzenú kašu.*“ V Malých Vozokanoch (o. Zlaté Moravce) sa voľakedy aj v rámci svadobných zábav a žartovného vystrájanja niektorí svadobníci preobliekli za rôzne maškary: *Tag uš keď bolo treba sa obliecť za voliaku maškaru a iť na kašu, ale to tag vistalo zo mňa. Troška tak postrašiť, na to son bola šikovná, zaspomínala si účastnícka pravdepodobne mnohých vozokanských svadobných či iných úkonov. A v strednom Šariši bol aj taký zvyk, že na vešeľu še oľapovali (ohadzovali) s kašu.*

Na viacerých miestach kaša, obyčajne krupicová osladená medom, nesmela chýbať a predpokladáme, že ani dodnes nechýba medzi štedrovečernými jedlami: *krupicova kašša* (Veľké Rovné, o. Bytča; Stráňavy, o. Žilina). V Orlovom pri Považskej Bystrici dostala názov *Ježiškova krupična kašša*, v Papradne pri Považskej Bystrici *Ježiškova kaša*, v okolí Bratislavy, Nítry

či Dubnice nad Váhom *Ježiškova kašička*. Na Kysuciach, napríklad v Starej Bystrici (o. Kysucké Nové Mesto), *na Vianoce bola kapusnica, zemki z mliekom, rezance, hrah ze sľifkami, to bolo hlavne a Ježiškova kašička, potom med a oplatki*. V Dolnej Marikovej (o. Považská Bystrica) sa *Ježiškova kaša* pripravovala zo suchej fazule, z húb, pohánkových krúp, zo sušených sliviek a omastila sa rozpusteným maslom, v ktorom boli cibuľa a cesnak.

Kaša neraz „vystupovala“ aj v rozprávkach. V archíve nárečových textov dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV je zaznamenaná napríklad aj rozprávka z Borinky (o. Bratislava) *Jak farár ošidziť čerta: ... Kucharka temu pánovi prsteň nesceŕa dat, on í chiciŕ ruki, ale ona prsteň friško strhŕa a odhodziŕa ho daleko preč. A od horka zem biŕa ceŕá popráskaná, také hrubé dzíri bili do ní. A jak ona prsteň odhodziŕa, z ňeho sa spraviŕa prosná kaša a to proso sa vsípaŕo do teho rospráskaného...* či *Rozprávka o Laktibradovi z Devičieho* (o. Krupina): ... *Tak sa oře_dzobraŕ, zachiŕiŕ d'iouku a išou s ňou do hori... Maď' (macocha) jej tan nakládla do batoha šakoviho – mesto slaŕini doske, mesto kaše piesku, a čo takuo jej tan nakládla, lenže už dobriho ništ...*

Azda len v rozprávkach sa môže stať, že topánky začnú hovoriť a pýtajú si jedlo. Ale ak v Revúcej *topánki uš kašu pítajú*, v Stupave pri Bratislave *boti pítajú kašu* a v Slovenskej Lupči (o. Banská Bystrica) *kapce kapuši pítajú*, určite sa nechcú najesť, jednoducho sa odtŕha predná časť подошвы.

A kaša nechýbala ani v rôznych vyčítankách, prekáračkách či koledách: *Strenka, strenka, zelená jabŕoňka, pásli ofce pastuškové, jedli kašu z hrnka* (Malé Leváre, o. Malacky); *Strunka, strunka, zelená jablonka, pod nú sedzá pastuškovié, jedzá kašu z hrnka* (Bučany, o. Hlohovec). Nuž a kto by nepoznal detskú riekanku *Varila myšička kašičku na zelenom randlíčku...*, ktorú mamy vravia svojim bábätkám, hrajúc sa s ich drobnými prstekom?

Niet preto divu, že slovo *kaša* sa v nárečiach nachádza vo frazémach, v prísloviach, porekadlách, úsloviach či povrávkach a mnohé z nich sú súčasťou aj spisovného jazyka. Napríklad ak o niekom alebo niečom povedia v Turíckach (o. Lučenec), že *chodí ako pez okolo horúcej kaše*, v Rimavskej Píle (o. Rimavská Sobota) *chodí ako kacúr okolo horúcej kaši*, v Gočaltove (o. Rožňava) *chodí ani kacúr okolo horúcé kaši*, v Stupave pri Bratislave *chodzí jak pes kouem vreŕej kaše*, tak sa určite neprechádza okolo misky s kašou, ale dlho váha alebo sa zdráha niečo urobiť, povedať alebo sa niekomu či nie-

čomu vyhyba. Ale ak v Záhradnom neďaleko Prešova žena *chodila kolo ňeho* (muža) *jak pes kolo horucej kaši*, tak bola veľmi opatrná a dávala pozor, aby ho ničím nevyrušila, či už preto, že bol unavený po ťažkej práci, alebo aby ho nevyprovokovala k nežiaducej reakcii, ak mal pod čapicou.

Všetci domáci sa potešia, keď sa mamke podarí navariť dobrú, chutnú kašu, alebo sú nespokojní, keď kaša nie je taká, ako by mala byť. Ak si však napríklad v Rimavskej Píle (o. Rimavská Sobota) *navarili peknej kaši* a v Králikoch (o. Banská Bystrica) povedia, že si niekto *navaril mrcha kaši*, nejde o dobré či zlé jedlo, ale o to, že sa ocitol – či už vlastným príčinám, alebo s niečou „pomocou“ – v zlej, neprijemnej situácii, čiže *biu f kaši* (Stupava, o. Bratislava); *bou f kaši* (Rimavská Píla, o. Rimavská Sobota); *dostaŭ sa do kaše* (Turíčky, o. Lučenec); *dostaŭ sa do toho ako chmuľo do kaše* (Prievidza); *dostal sa do poriadnej majče*² (Prosné, o. Považská Bystrica). Keď v Brestovanoch pri Trnave niekto zistil, že sa v zlej situácii ocitol nie vlastnou vinou, ironicky to vyjadril výrazom *dakujem za tú kaššu nemasnú*. Nuž a potom bolo neraz treba *tahať voláko s kaše* (Turíčky, o. Lučenec). Nie, nikto do kaše nespadol, ale bolo potrebné mu v neprijemnej situácii pomôcť. Často sa miesto skutočnej pomoci nešťastníkovi dostalo len slovnej pomoci vyjadrenej prísloviem *žiadna kaša sa nejí taká vreľá, jako sa uvarí* (Zvončín, o. Trnava); *kaša ňe taka horuca, jak še je* (Valaliky, o. Košice). Takéto slová možno utešia, ale vybrádnúť zo zlej situácie asi nepomôžu a úžitok neprinesú. „*Tím si ja kaššu neomastím*,“ so smutným úsmevom si neborák po takejto úteche povzdychol. A príslovie *zima bez ledu, kašša bez medu, potek bez ribi sú samé chibi* (Bošáca, o. Trenčín) zas pripomína, že narušené zvyklosti sú nenormálnym javom.

Niekedy si človek sám *misí tú kašu rozmiešať* (Pribiš, o. Dolný Kubín), čiže vyriešiť problém, neprijemnú situáciu, inokedy však pomoc nie je žiaduca. Napríklad v Bošáci (o. Trenčín) sa takému, čo sa mieša do cudzích záležitostí, môže ujsť upozornenie: „*Ňepchaj prsti do horúcej kašše, ňepopálíš sa*.“ „*Nedúchaj mi do kaši!*“ osopil sa gazda aj v Kameňanoch (o. Revúca) v krčme na svojho suseda, keď mu ten začal prikazovať, ako má vyriešiť svoje problémy. „*Já si nedám do kaši dúchad' od ňikoho*,“ prisvedčil mu i známy z Muránskej Lehoty (o. Revúca), ktorý sa tiež pristavil v krčme. Ak však nie-

² majča = kaša

hto v Rimavskej Píle (o. Rimavská Sobota) už *ňebud'e zavelie kašu dúchat'*, v Sáse (o. Revúca) *ňebud'e za velie kašu dúchač*, znamená to, že už nebude dlho žiť a skoro zomrie. „*Aj na Krašún pricte do nás*,“ pozývali po zabíjačke v Lubeníku (o. Revúca) svojich známých. „*Ag bud'emo ešče kašu dúchač* (čiže ak dožijeme), *príd'emo*,“ lúčili sa hostia zo Sirka (o. Revúca) s domácimi.

Vari každému sa už prihodilo, že vykonávať niečo mu bolo proti vôli, že sa mu do toho ani za mak nechcelo. O človeku v takej situácii v Roštári (o. Rožňava) povedali, že *to mu fše bula horúcá kaša*. A tiež sa stáva, že niekoho istá spoločnosť neprijme medzi seba, odstrkuje ho, vtedy – napríklad v Dlhej Lúke pri Bardejove – sa mu ujde konštatovanie *Pre pristaša posna kaša*.

„*Tím si já kašu neomastím*,“ žartovne sa vyjadrila gazdiná v Lukáčovciach (o. Hlohovec), keď jej susedky začali do domu znášať kadejaké taľafatky, aby si vraj priliepšila.

Ak si niekto v Sáse (o. Revúca) dovoľí klamať, okríknu ho slovami *Horká tvoja kaša preneslatká!* A keď si dakto myslí, že by sa mu za istej situácie mohlo ujsť niečo z cudzieho majetku, v Bošáci (o. Trenčín) ho hneď takto upozornia, aby s tým nerátal: *Pod cudzí cmer³ kašu ňavar!*

Pri celodennej lopote si predovšetkým ženy našli čas, aby si na chvíľu poklebetili s kamarátkami či so susedkami, aby prebrali, čo nové v dedine, ktorá dievka za ktorým mládencom pokukuje, či sa chystá svadba, čo bude ktorá variť a podobné „dôležité“ veci. Keď si v Dlhej Lúke pri Bardejove gazdiná uvedomila, že pre jalové trkotanie na priedomí jej prihára jedlo na sporáku a v chlieve kvičia hladné prasiatka, povedala susede *Mi tu gadu-gadu a psi kašu jadú* a utekala späť do domu. Keď si niektorí dedinčania v Málinci (o. Lučenec) občas chceli oddýchnuť od každodennej ťažkej práce, tých, ktorým sa to nie veľmi páčilo, odbili povrávkou *dínon-dánon, houno pánon a sedl'ejkon kaši z ml'ekon*. Kašu si nenavarili ani ju nejedli, ale dali najavo, že aj obyčajný, tvrdo pracujúci človek má právo na zábavu.

„*Pozri, ak kašu dúchá*,“ so smiechom ukazovala gazdiná v Kopráši (o. Revúca) svojej priateľke z Hlbokého pri Senici na muža, ktorý spokojne hlasno odľukoval v spánku. „*Já vím, aj mój tak fučí jag erteplová kaša v hrnci*,“ s pochopením jej odvetila kamarátka. Ale ak niekto v Mošovciach neďaleko Martina *fífoce aňi vrúca kaša v hrnci* či v Bošáci pri Trenčíne *fífoce jako kašša v hrnci*, tak ustavične na niečo hundre.

³ cmer = cmar

„*Dám ci vrelej kaše na jazik!*“ nahnevane povedala mamka v Modre svojmu dieťaťu. Deti a niekedy aj dospelí zvyknú strčiť prst do hrnca a nabráť si naň lákavo vyzerajúcu kašu, aby z nej ochutnali, a neraz sa aj popália, lebo nepočkajú, kým vychladne. Určite však táto matka dieťaťu nasilu neotvorila ústa a nevložila mu do nich horúcu kašu, ktorá by ho riadne popálila, ale upozornila ho, aby prestalo neslušne rozprávať. Predovšetkým deti rady preberajú v jedle, a keď to už prekročí únosnú mieru, v Rejdovej (o. Rožňava) im pohrozia: „*Budeš videt, po čom kaša na Dobšinej!*“ Takým, čo radi strkajú prsty tam, kam nemajú, sa v Rejdovej ujde žartovná povrávka *Pani Marija kašu varila, pán Kristus kvaril, ta se obariv. Takí proroci málo vedá, čo kaššu jedá* (Lukáčovce, o. Hlohovec); *to sú takí proroci, čo kaššu jjeďajú* (Bošáca, o. Trenčín) – takto sa žartom hovorí o ľuďoch, ktorí sa robia múdrejšími, ako sú.

Keď niekto kýchne, zvykneme reagovať napríklad slovami *Na zdravie!* alebo *Pozdrav Pán Boh!* V Stupave (o. Bratislava) zvyknú žartom povedať *pozdrav ťa hrnec krumpolovej kaše!*

Zemáki a zeli, to je náš kost⁴ cej – toto platilo napríklad v Turej Lúke o ľuďoch, ktorí žili skromne (o. Myjava). V Starej Bystrici (o. Kysucké Nové Mesto) *mľieko, kapusta, zemki, to bola strava, a keď zabili, to bola omasta*, v Kuklove (o. Malacky) *Kuklovianú grumbír a zelé živi*. V Betliari (o. Rožňava) *keď máž grúle mliéko a kapustu, biédu netreš*; v Širokom (o. Prešov) *Keď maž zarna i gruľoch, ta tebe bieda ňidž ňezrobi*; *Dze kapusta, tam chiža ňepusta* a v Dlhej Lúke (o. Bardejov) *Keď maž zarna i bandur, ta tebe bida ňidž ňezrobi*. Tieto dve požívatiny boli vari najčastejším zdrojom potravy slovenského ľudu. Napríklad v Bzinách (o. Dolný Kubín) to bola *ráno kapusta a švápka, na obet kapusta a švápka, na večeru, čuo od obeda ostalo*. Zemiaky sa do Európy dostali z južnej Ameriky v polovici 16. storočia so španielskymi dobyvateľmi a ich pestovanie sa rozširovalo smerom od západu na východ. Na územie Slovenska sa zemiaky dostali v 17. storočí, ale len ako záhradná rastlina. Až v druhej polovici 18. storočia sa začali využívať jej hľuzy ako potravina a táto plodina sa pomerne rýchlo udomácnila, lebo tu našla vhodné podmienky na pestovanie tak v hornatých oblastiach, ako aj v nížinách. „*Od Matijaš kraľa u_še vara tote bandurki,*“

⁴ kost = strava

chcel gazda v Dlhej Lúke (o. Bardejov) zdôrazniť, že zemiaky sa pestujú a jedia už veľmi dlho, ale za príklad si asi zvolil nesprávneho panovníka, lebo ak mal na mysli Mateja Korvína, ten vládol už v 15. storočí, a ak Matúša Čáka Trenčianskeho, ten bol pri moci ešte o dve storočia pred ním, čiže obaja vládli oveľa skôr, ako sa zemiaky dostali na naše územie.

Kapusta pochádza zo Stredomoria a rozšírila sa už v predrímskej dobe do západnej a severnej Európy. Pestovali ju aj Slovania. Na území Slovenska sa zimným odrodám kapusty darí predovšetkým v hornatých oblastiach Oravy, Liptova, Kysúc či Šariša a letným odrodám zase na Záhorí, v okolí Trnavy, na strednom Považí i vo Východoslovenskej nížine.

Obe tieto plodiny sa vyznačovali aj tým, že okrem vhodných klimatických podmienok na ich pestovanie vydržali dlho, ak boli vhodne uskladnené alebo upravené. Zemiaky sa uchovávali v jamách, špeciálne vyhlbených v zemi na tento účel. Kapusta sa zas nakladala so soľou a rôznymi inými prísadami do súdkov, nechala sa vykvasiť a takto pripravená sa ako *kislá kapusta* (Bziny, o. Dolný Kubín); *kiselá kapusta* (Vaďovce, o. Myjava); *kiseulé zelé* (Stupava, o. Bratislava), *kvašná kapusta* (Spišský Štvrtok, o. Levoča) mohla skladovať až do budúcej úrody, pokiaľ sa však skôr neminula.

Keďže sa zemiaky začali na Slovensku pestovať pomerne neskoro, aj nárečové názvy tejto plodiny vznikali iba v neskorších časoch a majú rozličný pôvod⁵. V kartotéke Slovníka slovenských nárečí i v Dotazníku pre výskum slovenských nárečí II sú zaznamenané rôzne nárečové pomenovania zemiakov⁶. Najväčšie areálové rozšírenie má názov *krumple/krumpl'e/krumpele/krumpel'e/krompli/krompele/krompel'e/krumpole/grumpole*, ktorý sa vyskytuje na juhozápadnom Slovensku a čiastočne v južnej časti stredného Slovenska. Pomenovanie *zemiaki* s variantmi *zemáki*, *zemnáki*, *zemňoki* je rozšírené na severozápadnom Slovensku a čiastočne aj v južnej časti stredného Slovenska, názov *zemki* zas čiastočne v okolí Žiliny a na Kysuciach. V Liptove a čiastočne na turčianskom Považí a v časti dolnej Oravy sa ujalo pomenovanie *švábka*,

⁵ Pôvodom nárečových názvov zemiakov sa vo svojich príspevkoch zaoberali A. Habovštiak napríklad v príspevku *Názvy zemiakov v slovanských jazykoch* (Jazykovedný časopis, XXIV, 1978, č. 1, s. 71 – 75) aj A. Ferenčíková napríklad v príspevkoch *Názvy odrôd zemiakov v slovenských nárečiach* (zborník *Tradícia v slove, slovo v tradícii* /Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský/. Zost. E. Dvornická – M. Smatana. Bratislava: Veda 2007, s. 23 – 31) a *Kto je hladný, zje aj zemiak chladný* (*O názvoch zemiakov z historickej perspektívy*) (Zo studnice rodnej reči 3. Bratislava: Veda 2023, s. 105 – 111.)

⁶ V názvoch *švábka*, *repa*, *grumbír* je aj množstvo vyjadrené jednotným číslom.

na strednej a hornej Orave *repa*, na väčšine východného Slovenska *banduri*, *bandurki*, ale na Spiši v západnom Šariši *gruľe/gruľi*, vo východnom Gemeri *gruľe*, v časti Abova *kompere/komfere*. V severnej časti Záhoria sú to *erteple* a *grumbír*. V Nižnej Boci (o. Liptovský Mikuláš) bol zaznamenaný názov *krompachi*, v Brezovej pod Bradlom (o. Myjava) *bobále*.

Slovom *kapusta* sa zelenina s dužinatými plodmi, ktoré tvoria hlávkú, pomenúva na celom území Slovenska okrem Záhoria, kde majú pre ňu názov *zelé*, v Mokrom Háji (o. Skalica) *zeli* a v Lubine (o. Nové Mesto nad Váhom) *zelie*⁷.

To, že zemiaky i kapusta boli predovšetkým pre vidiecke obyvateľstvo dôležitými potravinami, dokazujú aj rituály, ktoré v niektorých oblastiach sprevádzali ich výsadbu a práce okolo nich. Napríklad na Kysuciach pri prvej jarnej orbe dával gazda do prvej vyoranvej brázdy škrapiny z vajčiek, aby sa urodilo hojne zemiakov. Na dolnej Orave zas ľudia verili, že keď ženy pri sadení kapusty budú mať na hlave uviazanú bielu šatku, aj kapusta bude pekná biela a zdravá. A sadiť sa smela len v dni, ktorých názvy sú ženského rodu, teda v stredu a sobotu. V ostatných dňoch sa kapusta sadiť nemala, lebo by bola veľmi hlúbovitá. V Striežovciach (o. Rimavská Sobota) sa na deň svätej Anny (26. 7.) ženy nesmeli zabudnúť krútiť nad zasadenou kapustou so slovami *fčera bolo Jakuba, a dňeska je Anni, abi sa mi na kapusťe zavvrčali hlavi*, aby mala kapusta pekné tvrdé hlávky. Vo Valaskej (o. Brezno) sa ženy nad kapustou krútili už na Jakuba (25. 7.): *Ľeska je Jakuba, zajtra svätej Aňi, kruteže sa, krute, moje milie hlavi*.

Na Orave v Krivej (o. Dolný Kubín) v *ňed'el'u pred Jánom* (24. 6.) *potom chod'ili viberat' po domoch, abi ma'li za čuo sa počastovať, keď bude jánska zábava. A pri tom vinšovaňi ľesmeu chibäd' žáden mlád'eneč, čuo kceu iz na jánsku zábavu. Jeden z ňich povedau f každom dome takito vinš:*

... *A teras sviňi repi a chlapom cepi,
ťetke repňičku⁸ a svákovi borovičku...*

⁷ Tieto zvukové varianty sú – tak ako český názov *zeli*, slovinský, chorvátsky, bosniacky názov *zelje* a bulharské slovo *zele* – kontinuantmi praslovanskej podoby **zelje*. Názov *kapusta*, vlastný väčšine slovanských jazykov, pochádza z latinčiny (porov. Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Serija leksiko-slovoobrazovatel'naja. Vypusk 4. Seľskoje chozjajstvo. Bratislava: Veda 2012, s. 59).

⁸ repnica = zemiaková baba, haruľa

Pranostika *Chto perši raz na Marija-huru⁹ gruľe oboruje, ten ňeh veľke mechi ňerichtuje* upozorňovala gazdov v Studenci (o. Levoča), že ak niekto iba koncom mája zemiaky len prvý raz obhŕňa, bude mať slabú úrodu. A v Bošáci (o. Trenčín) zasa pranostika *Dze zemag leži, ňedavaj reži* radila o správnom výbere miesta na sadenie plodín.

Zemiaky i kapusta si našli miesto aj v rôznych vinšoch. V Breze (o. Námestovo) sa na Božie narodenie (25. 12.) chodilo po domoch s vinšovačkou:

*... O, Ježišu, kráľu, rádž odvrátiť zlie novini,
požehnaj nám riadne, čeho treba,
hodne repi, mnoho chľeba,
abi sa pšenička rodila a chudoba živila.
Ešte žito, jačmeň
každí jedzme račej!*

V Osádke (o. Dolný Kubín) sa takto vinšovalo na svadobnej hostine:

*... S tučnou braučovinou
kapustu vám ňesiem.
Ďieučátá, berte si, dobrú uvarenú,
torá najvác s ňej zjete ...*

V Trhovišti (o. Michalovce) *na vešeľu po kaši bula čista kapusta, ľem zapražena. Špivalo še: Kapusta, kapusta, širokoho ľisca, naša chiža pres frajira pusta... To bul koňedz hoscini.*

Na Záhorí, kde sa kapusta pestovala vo veľkom a záhorácke *kiseuě zelé* bolo známe široko-dáľeko, sa v Lábe (o. Malacky) kapusta dostala aj do uspávanky: *Hajú, belú koči v zelú, kocúr v masi dzeci straší*. Ktovie, či dieťa pri týchto slovách zaspalo, ale lábske deti i deti v neďáľekých Malých Levároch (o. Malacky) sa týmito slovami rady prekávali.

Ma hlavu jag banduru, ukazovali vo Veľkom Šariši (o. Prešov) na niekoho, kto mal veľkú a ešte aj neforemnú túto časť tela. Keď sa v Malých Levároch (o. Malacky) k veľkej hlave pridruží aj nedostatok rozumu, povedia, že *huvav má jak kapustu, a rozumu ňigde*. V Striežovciach (o. Rimavská Sobota) radia, že nie je v poriadku len sa napchávať a nič iné nerobiť, ne-

⁹ Cirkevný sviatok Navštívenie Panny Márie pripomína stretnutie Márie a Alžbety. V cirkevnom kalendári je zaradený na 31. mája, ale na Slovensku sa oslavuje 2. júla, keď sa koná púť do Baziliky navštívenia Panny Márie na Mariánskej hore pri Levoči.

vzdelávať sa, lebo *ot kromplí iba hlava roštíe*. A človeka, ktorý sa rád robí dôležitým, na Záhorí radi upozornia: *Nebit tebia a maŕích krumplí, je zle* (Stupava, o. Bratislava); *Nebit tebia a maŕích krumpolí, aňi nevižijeme*. Takí, čo sa robia múdrejšími, ako sú, si v Liptove vyslúžia posmešok *to je taký prorok, čo švábku jedáva* a vo Veľkých Bieliciach (o. Topoľčany) *to je tiež takí prorok s kapusného suda*.

„*Tak sem drúzgeŕ, no zruľovaŕ sem sa jak miech krumplí,*“ sťažoval sa Stupavčan svojmu priateľovi, ktorého to ohromne pobavilo. V Dubnici nad Váhom (o. Ilava) by o takom, čo sa zachádzal od smiechu na niečom, hneď povedali: *Tak sa smeje jag rozvarení zemák*. Nuž a neupravený alebo nevkusne oblečený človek v Michaľanoch nad Torysou (o. Sabinov) *vipatra jak strašeg do kapusti*. Otrhanému, často špinavému človeku sa predovšetkým chlapčiská posmievali a neraz sa doňho pustili i päšťami. V Jelšave (o. Revúca) takého nešťastníka *ešte aj tod malí krompel bil*. Nie, nebil ho malý zemiak, ale najmenší chlapec z detskej bandy, lebo v Gemerí sa pomenovaním *krompel/krompel'* označuje aj malý chlapec.

Nemajetní ľudia aj v Šariši často chodili slúžiť k bohatému gazdovi, aby si zarobili nejakú tú korunu, za čo by si mohli zadovážiť aspoň kúsok poľa, lebo *lepši doma bandurka jak u cudzích pečenka*, čiže lepšie je robiť na svojom, ako slúžiť u cudzích.

Keď sa chudobný chlapec v Lupoči pri Lučenci zahľadel do bohatej dievčiny a myslel si, že mu ju dajú za ženu, bola to *masná kapusta na jeho ústa*, priveľké „sústo“ čo i len pomyslieť na niečo také. Ale keď v Bošáci (o. Trenčín) *mu kapustu omascili*, určite mu nepovolili vziať si za ženu dievku z bohatej rodiny, ale žartom poznamenali, že niekto sa mu vlámал do komory a ukradol mu masť.

Veru zle bývalo, keď chlap inému mužovi *liezoŕ do kapusti* (Košťany nad Turcom, o. Martin), *nanosiŕ sa mu do kapusti, choďiŕ do cudzej kapusti* (Rimavská Píla, o. Rimavská Sobota). Neprechádzal sa po kapustnom poli medzi riadkami ani kapustu nekradol, ale dvoril jeho frajerke alebo manželke a to vari žiaden muž nevidí rád. V Prievidzi však frazéma *choďid' do kapusti voľakomu* okrem významu „dvoriť sa cudzím ženám“ znamená aj „staráť sa do cudzích záležitostí“.

A frazeologizmus *nelez mi do kapusty* v úsmevnej podobe prenikol aj na televízne obrazovky v reklame na produkty jedného potravinového reťazca,

v ktorej jeden chlap sa lyžicou chystá nabrat' si jedlo z taniera oproti sediacemu mužovi. Ten mu nahnevane hlasom povie: „*Nelez mi do kapusty, lebo ťa pošlem do kelu!*“ Či v tanieri bola kapusta, jedlo pripravené z kapusty alebo niečo iné, to zostalo utajené, lebo ani propagované produkty nemali s kapustou ani s kelom nič spoločné.

Čo všetko spôsobuje konzumácia kapusty? Ak *ot kapusti človek (bruch) tlusti* (Dlhá Lúka, o. Bardejov; Vyšný Slavkov, o. Levoča); *ot kapusti bruch tlusti* (Valaliky, o. Košice), *ot kapusti chlop husti* (Široké, o. Prešov), *ot kapusti chlapci husti* (Rimavská Píla, o. Rimavská Sobota; Pata, o. Šaľa), *s kapusti je chlap tustí a s poľievki dzievki* (Papradno, o. Považská Bystrica), *ot kapusti chlab je tustí, ot fazule babi duje* (Dubnica nad Váhom, o. Ilava), *ot kapusti chlapci tlstí, kapusta sa vešá na rebrá* (Dechtice, o. Trnava), *zelé sa viešá na rebra* (Láb, o. Malacky), znamená to, že od kapusty sa priberá. Ale keď *ot kapusti bruch popustí* (Kobeliarovo, o. Rožňava); *ot kapusti rit popustí* (Ochtiná, o. Rožňava); *ot kapusti riť popustí* (Striežovce, o. Rimavská Sobota), tak sa niekomu stáva, že vo zvýšenej miere vypúšťa vetry alebo ho dokonca preženie.

Jedlá zo zemiakov, z kapusty i kaše boli spolu s chlebom základom našej stravy. Gazdiné v minulosti aj dnes dokázali i dokážu zo zemiakov a z kapusty pripraviť množstvo jedál od výmyslu sveta a kaše tiež vedeli i vedia pripraviť na viacero spôsobov. Nie vždy však je človek s takýmito jedlami spokojný. Stávalo sa, že kapustu už nikto nechcel jesť, tak *ostála v hambe* (Revúca). Možno preto, že jej čosi chýbalo. Aj gazda v Pukanci (o. Levice) odtisol tanier so slovami: „*Ľekcen kapustu bez mesa, čo bi ma aj čerd zau!*“ A sedliaci zo Šariša i Spiša by mu určite prisvedčili poznámkou, že *kapusta ľem ftedi smačna, keď do nej šviňa perdíe* (Budimír, o. Košice); *I kapusta neplana, keď še v nej šviňa povaľa* (Vyšný Slavkov, o. Levoča), lebo samotná *kapusta koľe usta a meso ľig*¹⁰ (Široké, o. Prešov).

A keď muž v Medvedzom (o. Trstená) dostal od svojej mladej ženy nie celkom chutné rozvarené zemiaky, len zahundral: „*Varila si tú repu ako vajce na mäko.*“ Na Kysuciach i na Orave, keď ničoho nebolo, varila sa kaša aj zo zamrznutých zemiakov, ktorú v Starej Bystrici (o. Kysucké Nové Mesto) volali *puchorkove buchti*: *Puchorkove buchti*¹¹ *sa natreli ze zamrznutih zemkof, na jar f poli vioranich; To* (kaša zo zamrznutých zemiakov) *malo takú*

¹⁰ ľig = hlt

¹¹ buchty = na Kysuciach kaša z nahrubo zomletých obilnín alebo zo zemiakov

vuoňu aj na kilometer, lenže už jest' to bolo veľmi mrskuo (Zázrivá, o. Dolný Kubín). Nuž nie vždy je jedlo chutné a niekedy sa nám aj lahodný pokrm zu-
nuje, keď ho jeme veľmi často. Ale ako sa hovorí v Ležiachove (o. Martin),
kto je hladný, zje aj zemiak chladný.

LITERATÚRA

Archív nárečových textov. Dialektologické oddelenie Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, v. v. i.
BOHUŠOVÁ, Zuzana: Nárečie Lupoče. O dialekte stredného Novohradu. 2., prepracované
a doplnené vydanie. Krná: Miloš Hric 2017. 167 s.

BUFFA, Ferdinand: Slovník šarišských nárečí. Prešov: Náuka – Gustáv Moško 2004. 350 s.
Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1. Vedúci red. kol. J. Botík – P. Slavkovský. Bratislava:
Veda 1995. 454 s.

Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2. Vedúci red. kol. J. Botík – P. Slavkovský. Bratislava:
Veda 1995. 484 s.

FERENČÍKOVÁ, Adriana: Názvy odrôd zemiakov v slovenských nárečiach. In: Tradícia v slo-
ve, slovo v tradícii (Inšpiratívny Jozef R. Nižňanský). Zost. Ľ. Dvornická – M. Smatana. Bratislava:
Veda 2007, s. 23 – 31.

FERENČÍKOVÁ, Adriana: Kto je hladný, zje aj zemiak chladný. (O názvoch zemiakov z histo-
rickej perspektívy). In: Zo studnice rodnej reči 3. Bratislava: Veda 2023, s. 105 – 111.

FISCHEROVÁ, Anna: Slovník nárečových výrazov obce Valaská: Valaská 2018. 36 s.

GÚTH, Toni: Levárčansko-slovenský a Slovensko-levárčanský slovník na čítanie. Bratislava:
Vydavateľstvo Liečreh Gúth 2001. 368 s.

HABOVŠTIAK, Anton: Oravci o svojej minulosti. Reč a slovesnosť oravského ľudu. Martin:
Vydavateľstvo Osveta 1983. 376 s.

HABOVŠTIAK, Anton: Dotazník pre výskum slovenských nárečí II. Lexikálna časť. Bratislava:
Slovenská akadémia vied. Otázky č. 151, 438.

HABOVŠTIAK, Anton: Názvy zemiakov v slovanských jazykoch. In: Jazykovedný časopis,
1973, roč. 24, č. 1, s. 71 – 75.

JANDUŠÍKOVÁ, Lenka – BULÍKOVÁ, Margita: Hori zeľené, vodi studené. Ľudové piesne,
kroje, zvyky a tradície z Papradna. Papradno 2017. 248 s.

JEDINÁK, Ondrej: Poce sebe pohutoric. Šariško-slovenský slovník „Budzimerská okolica“.
2. vydanie. Vidiek 2021. 216 s.

Kartotéka Slovníka slovenských nárečí. Dialektologické oddelenie Jazykovedného ústavu
Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

KOLLÁROVÁ, Magdaléna: Jako viprávame v Bošáci. Bošáca 2021. 124 s.

KOLESÁR, Ján: Rejdová. Košice: JES SK 2019.

KOŠTIAL DUBNICKÝ, Vlado – BENECH, Richard: Dubnický nárečový slovník. Dubnica
nad Váhom 2011. 140 s.

Krátky slovník nárečia slovenského záhoráckeho stupavského podľa Magdalény Dovičicovej.
Zv. 23. Bratislava: Print-Servis 2000. 807 s.

MAČO, Jozef – MAČOVÁ, Agnesa: Šariško-slovenský slovník. Nárečie z obce Šarišské
Michaľany. Vyd. Jozef Mačo 2022. 110 s.

MATEJČÍK, Ján: Lexika Novohradu. Martin: Osveta 1975. 312 s.

NEUPAUER, František a kol.: Miestopisný slovník. Široké v časoch gazdovania. Široké 2010. 256 s.

Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Serija leksiko-slovoobrazovatel'naja. Vypusk 4. Sef'skoje chozajstvo. Ved. red. A. Ferenčíková. 1. vyd. Bratislava: Veda 2012. 266 s.

ORLOVSKÝ, Jozef: Gemerský nárečový slovník. Martin: Osveta 1982. 424 s.

PÁLEŇČÁR, Július – TOKÁR, Ján – ŠIDEĽSKÝ, Pavol: Vyšný Slavkov. Prešov: Akcent print 2005. 142 s.

PLAVUCHA, Milan: Slovník starých materí a starých otcov na Horehroní. Vyd. vlast. nákl. Milan Plavucha 2008. 122 s.

SABOLOVÁ-JELÍNKOVÁ, Paula: Jak me hutoreľi. Krátky slovník nárečia slovenského – straščanského. 3., doplnené vydanie. Vlastný náklad autorky a synov. Mayor 2022. 156 s.

Slovník slovenského jazyka. 1. – 6. zv. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968.

Slovník slovenských nárečí. 1. – 3. zv. Red. I. Ripka, A. Ferenčíková. Bratislava: Veda 1994. 2006, 2021.

Slovník starých materí a starých otcov na Horehroní. Zost. M. Plavucha. Vydal vlastným nákladom M. Plavucha vo vydavateľstve Dali 2008. 122 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. 1. – 4. zv. Red. 1. zv. K. Buzássyová – A. Jarošová, 2. zv. A. Jarošová – K. Buzássyová, 3. a 4. zv. A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006, 2011, 2016, 2021.

SMATANA, Miloslav: Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský. In: Tradícia v slove, slovo v tradícii (Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský). Zost. L. Dvornická – M. Smatana. Bratislava: Veda 2007, s. 32 – 38.

ŠOMŠÁK, Ľudovít Ján: Slovník betliarskeho nárečia. Betliar: Obecný úrad Betliar 2016. 127 s.

ŠTEFEKOVÁ, Emília: Lábe, Lábe... Lábsky nárečový slovník a všetko krásne, čo s ním súvisí. 2. vydanie. Skalica: Záhorské múzeum v Skalici 2021. 324 s.

Tradícia v slove, slovo v tradícii (Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský). Zost. L. Dvornická – M. Smatana. Bratislava: Veda 2007. 312 s.

TÓTH, Milan: Tisíc slov abovského nárečia. Nárečový slovník z obce Valaliky. Valaliky: Obecný úrad Valaliky 2020. 152 s.

ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: Slovenské príslovia porekadlá, úslovia a hádanky. 2. vydanie. Bratislava: Tatran 2018. 816 s.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Archív nárečových textov (ANT) – digitálna databáza nárečových textov dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied.

Lexicon Dialectorum Slovacorum I et II – korpusová databáza v rámci lexikografického portálu s podporou NoSketch Engine – *LexiCorp*.

<https://skolske.sk/clanok/51173/najtradicnejsie-slovenske-jedlo-je-kasa>.

<https://mypovazska.sme.sk/c/22015377/jeziskova-kasa-z-marikovek-chutila-aj-americanom.html>.

<https://myorava.sme.sk/c/4192550/oravska-kapusta-vratime-sa-k-nej.html>.

<https://myorava.sme.sk/c/23280201/kapustu-mozno-sadit-len-v-zenske-dni-iba-tak-narastu-velke-hlavy.html>.

<https://slovensko.stvr.sk/rubriky/aktualne-rubriky/361704/nezvycajne-ritualy-pri-sadeni-ze-miakov-co-zvykli-robot-na-kysuciach>.

<https://www.zivotopisysvatych.sk/navsteva-panny-marie/>.

https://www.youtube.com/watch?v=IgiT0_HU4vc (Banány a mandarínky v akcii COOP Jednota).

ROZLIČNOSTI

Baby zelenina alebo babyzelenina

Do jazykovej poradne sme dostali otázku, či je vhodné používať pomenovanie *baby zelenina* na označenie špecifického druhu zeleniny. Názov vznikol prekladom z anglického *baby vegetables*.

Nevieme presne určiť, odkedy sa toto pomenovanie používa, ale šíriť sa začalo predovšetkým v súvislosti s vyvíjaním a šľachtením potravín v polovici 20. storočia. Spočiatku sa *baby zelenina* využívala pri ozdobovaní šalátov, v predjedlách a ako príloha (pozri Kaiser, C. – Ernst, M., 2017). V korpuse Omnia Slovaca IV Maior Beta (23.01)¹ (ďalej korpus) je spojenie *baby zelenina* (56 výskytov) bežné skôr v textoch s kulinárskou tematikou. V našom príspevku sa budeme venovať použitiu lexémy *baby* a prefixoidu *baby-* nielen v spojení so substantívom *zelenina*, ale aj s názvami konkrétnych druhov zeleniny a ovocia.

Anglické slovo *baby* s výslovnosťou [bejbi] sa uvádza v Slovníku cudzích slov (2005) ako hovorové substantívum stredného rodu vo význame „dieťaťko, bábätko, dojča; (v amer. prostredí, často v oslovení, v piesňach) dievča, milá“ a ako nesklonné adjektívum s významom „detský“ a s upresnením, že ide o zriedkavé slovo. V príkladoch sa uvádza spojenie *baby púder* a poľnohospodársky termín *baby beef* „mäso intenzívne vykrmovaných býčkov“. Rovnaký výklad substantíva *baby* nachádzame aj vo Veľkom slovníku cudzích slov (2008; ďalej VSCS). Adjektívum *baby* je tu spracované ako súčasť ekonomických termínov *baby-bars*, *baby-bonds*, *baby boomers* a *babykarta*. Lexéma *baby* je v uvedených termínoch zapísaná tromi spôsobmi: pomocou spojovníka, oddelene aj ako časť zloženého slova. Pri prebera-

Príspevok vznikol v rámci grantu VEGA č. 2/0132/24 Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe 2.

¹ Korpus Omnia Slovaca IV Beta (23.01) vznikol zlúčením korpusových dát v Slovenskom národnom korpuse (SNK prim 6.1) a dát z webových korpusov a slúži na potreby pracovníkov JÚLŠ SAV, v. v. i. [cit. 18. 1. 2025]

ní takýchto anglicizmov do slovenčiny je prirodzené písanie slov dovedna bez spojovníka. Analógiu pri tvorení zdomácnených slov možno vidieť na príklade s prefixoidmi *bio-* alebo *mini-*, ktoré sa podľa dokladov v korpuse používajú nedôsledne: *biozelenina* (576 výskytov), *bio-zelenina* (51), *bio zelenina* (408), *miniparadajky* (15), *mini-paradajky* (1), *mini paradajky* (20). Rovnako rozkolísané je písanie výrazu *baby* vnímaného ako nesklonné adjektívum, ktoré sa podľa dokladov z korpusu častejšie píše oddelene: *baby špenát* (879 výskytov), *baby-špenát* (2 výskyty), *babyšpenát* (1 výskyt). Takáto jazyková prax je spôsobená vplyvom angličtiny.

Podľa anglického výkladového slovníka prístupného na stránke <https://www.dictionary.com/browse/baby> je jedným z významov lexémy *baby* aj „malý, pomerne malý“ s príkladom *baby eggplants* (baby baklažány). Adjektívum *baby* v spojení *baby vegetables* definuje Cambridge Dictionary (<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/baby>) ako druh zeleniny, ktorý sa pestuje tak, aby zostal malý. V prekladovom Veľkom anglicko-slovenskom a slovensko-anglickom slovníku (Lingea, 2014) sa pri adjektíve *baby* uvádza slovenský ekvivalent „mladý (zelenina, zároveň aj veľmi malá)“. Výraz *baby* sa neuvádza v Slovníku súčasného slovenského jazyka A – G (2006) ani v Ortograficko-gramatickom slovníku slovenčiny (2022), lexikograficky sú v týchto dvoch slovníkoch spracované len heslá s prvou časťou *baby-* *babysitter*, *babysitterka*. Vo VSCS sú lexémy *babysit*, *babysitter* a *baby sitting*.

V korpuse ďalej nachádzame spojenia, v ktorých sa slovo *baby* použilo v posunutom význame na označenie farby: *baby pink* (172 výskytov), *baby blue* (182 výskytov), *baby green* (1 výskyt) a aj podoby *baby ružová* (69 výskytov), *baby modrá* (27 výskytov). Tieto výrazy pomenúvajú pastelové (čiže svetlé, jemné) odtiene farieb. Používajú sa v oblasti módy, interiérového dizajnu a všeobecne pri kategorizovaní škály farieb².

Baby zelenina, na ktorú sa volajúci pýtal, označuje druh zeleniny, ktorej časť rastliny určená na konzumáciu (koreň, plod, list, hľuza) má menšiu veľkosť ako pri dospeljej rastline a zbiera sa skôr. Okrem toho sa takéto odrody vyznačujú jemnejšou chuťou a väčšou šľavnatosťou. Najčastejšie ide o *baby*

² Pri názvoch farieb môže ísť o doslovné prevzatie anglického názvu *baby blue*, *baby pink* vo význame „svetlý“, ale nemožno vylúčiť ani pomenovanie špecifického odtieňa farieb, pozri <https://www.eduself.sk/encyklopedia/farba/f4c2c2>.

mrkvu, baby špenát, baby karfiol, baby kaleráb, baby zemiak či *baby cuketu*. Treba spomenúť aj rovnaké používanie pri názvoch niektorých druhov ovocia, napr. *baby ananás, baby hruška, baby banán*. V dostupných textoch však nie je ľahké odlíšiť, či ide o špecificky vypestovanú odrodu zeleniny/ovocia alebo je to iba strojovo nakrájaná dospelá rastlina (pozri <https://extension.illinois.edu/blogs/good-growing/2020-04-20-how-grow-carrots>). Napríklad *baby mrkva* predávaná v supermarketoch je v skutočnosti strojovo vyrezaná a pravá *baby mrkva* sa zbiera ako ešte nedorastený produkt (Kaiser, C. – Ernst, M. 2017).

V slovenčine sa niektoré odrody zeleniny označujú ekvivalentmi *mladý, jarný*, pričom z hľadiska významu nie je dôležitá veľkosť rastliny, napr. *mladá mrkva* (229 výskytov), *mladý špenát* (250 výskytov), *jarný špenát* (12 výskytov), *jarná cibuľa/cibuľka* (približne 2 200 výskytov³). Takéto odrody majú odporúčaný termín výsevu aj zberu. *Jarná cibuľka* je v slovenčine zaužívané spojenie na označenie odrody cibule s malou, tenšou hlúzou a so zelenými rúrkovitými listami, zatiaľ čo *baby cibuľka* označuje drobnú cibuľku (často konzervovanú v sladkokyslom náleve), ktorú v slovenčine stačí pomenovať zdrobneninou. To znamená, že *jarnú cibuľku* ani *skorý špenát* nie je vhodné nazývať *baby cibuľa* či *baby špenát*.

V korpusovej databáze sme našli aj príklady na výraz *baby leaf* (alebo *listky/listočky šalátu*), ktorým sa označuje druh šalátu: *Zatiaľ čo vypestovanie hlávok šalátu trvá 80 až 110 dní od samotného vysiatia, baby leaf šalát môžete zberať už 30 až 45 dní po vysiatí.* (Záhradkár, 2010)

Výraz *baby* sa vyskytuje aj v spojeniach so zdrobneninami ako *baby mrkvica, baby zemiacik, baby kukurica, baby cibuľky*. V tomto prípade v slovenčine stačí použiť len zdrobneniny: *zemiacik, kukurica, cibuľka*. Pomenovanie mohlo vzniknúť prekladom z angličtiny a *baby onions, baby corns* sú malé cibuľky, kukuričky v náleve.

Pomenovanie *babyzelenina* sa začalo používať pod vplyvom angličtiny vo viacerých významoch, pričom ide o malú zeleninu, ktorá sa zbiera skôr (*mrkva, kukurica, zemiaky*), ktorá je vyšľachtená ako zakrpatená (*ananás, banány, paradajky*) alebo ktorá sa vykrajuje (*mrkva*). Rozkolísanosť v prapopise súvisí s prevzatím z angličtiny. Ak potrebujeme v slovenčine použiť

³ Nepočítame spojenie *jarné cibuľoviny* ako druh kvetov.

pomenovanie obsahujúce výraz *baby*, odporúčame ho písať spolu, t. j. *babyzelenina*, *babyšpenát*, *babyananás*. Nemožno vylúčiť, že takéto zložené slová si nájdu svoje miesto v slovnej zásobe, v súčasnosti je z uvádzaných príkladov veľmi frekventovaný *babyšpenát*. Nie je však nevyhnutné vždy preberať anglicizmus, v niektorých prípadoch možno použiť zdrobneninu.

Kristína Piatková
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

LITERATÚRA

KAISER, Cheryl – ERNST, Matt (2017): *Baby Vegetables*. CCD-CP-86. Lexington, KY: Center for Crop Diversification, University of Kentucky College of Agriculture, Food and Environment. Dostupné na <http://www.uky.edu/ccd/sites/www.uky.edu/ccd/files/babyveggies.pdf> [cit. 19. 2. 2025]

Ortograficko-gramatický slovník slovenského jazyka. A – Ž (používateľská verzia Slovníka súčasného slovenského jazyka). Red. M. Sokolová – A. Jarošová. Dostupné na <https://slovník.juls.savba.sk/>.

Slovník cudzích slov (akademický). 2., doplnené a prepracované vyd. Ed. L. Balážová – J. Bosák. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá 2005. 1054 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1 134 s.

ŠALING, Samo – IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária – MANÍKOVÁ, Zuzana: Veľký slovník cudzích slov. 5., revidované a doplnené vydanie. Bratislava – Prešov: Vydavateľstvo SAMO 2008. 1 184 s.

Veľký slovník anglicko-slovenský a slovensko-anglický. Bratislava: Lingea 2014. 1 630 s.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

<https://www.dictionary.com/browse/baby> [cit. 18. 1. 2025]

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/baby> [cit. 18. 1. 2025]

<https://extension.illinois.edu/blogs/good-growing/2020-04-20-how-grow-carrots> [cit. 19. 1. 2025]

<https://www.youtube.com/watch?v=bzxwRmsCRb4> [cit. 19. 1. 2025]

<https://www.edusef.sk/encyklopedia/farba/f4c2c2> [cit. 18. 1. 2025]

<https://www.polnosevshop.sk/spenat/spenat-monores/> [cit. 19. 1. 2025]

Poznáte slovné spojenie širinu-marinu?

Napísanie tohto príspevku podnietila záujemkyňa o informácie súvisiace s významom, územným rozšírením a prípadne i pôvodom menej známeho a pravdepodobne zemepisne ukotveného slovného spojenia *širinu-marinu*.

Na základe skúseností z nárečových výskumov a existujúcich dokladov možno konštatovať, že expresívne slovné spojenie *širinu-marinu* (písané aj bez spojovníka *širinu marinu*) je rozšírené, dobre známe a značne živé najmä v Piešťanoch a širšom okolí. Ako však ukazujú viaceré zistené autentické doklady z každodennej komunikácie a z rôznych dostupných médií, jeho výskyt možno oprávnene predpokladať aj na väčšej oblasti, prinajmenšom na časti juhozápadoslovenského nárečového územia, najmä v považských a trnavských dialektoch. Pri aktuálnom masívnom využívaní sociálnych sietí a výraznom vplyve internetových médií nemožno celkom vylúčiť ani rozsiahlejší zemepisný výskyt, no naše nájdené exemplifikácie pochádzajú primárne z uvedených nárečových oblastí. Naše zdroje a doterajší výskum využívanie či výskyt tohto spojenia v iných nárečiach nepotvrdili.¹

Aj keď slovné spojenie *širinu marinu* (*širinu-marinu*) nenájdeme v žiadnom z dostupných slovníkov slovenského jazyka a ani v nárečových slovníkoch, väčšina získaných dokladov naznačuje jeho základný význam „hocijako, leďajako, ľahkomyselne, príp. lajdácky“, hoci iné doklady (porov. ďalej) svedčia aj o jeho možných odtienkoch. Tie sú často významovo totožné či veľmi blízke podobným spojeniam typu *hujbuj* (*hajbuj*), *mirnix-dirnix*, *bez ladu a skladu* a pod., ktoré sa uvádzajú aj vo viacerých slovenských výkladových slovníkoch. Napríklad výraz *huj-buj* (tiež *hujbuj* a *hajbuj*) nájdeme v Slovníku súčasného slovenského jazyka (ďalej SSSJ) ako citoslovce vo funkcii príslovkového určenia, prísudku alebo jeho mennej zložky, pričom vyjadruje rozličné aspekty bezstarostného veselia, ľahkomyselného, nerozvážneho konania: *žijú len tak hujbuj a nemyslia na zadné kolieska; tu tre-*

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 2/0126/18 Slovník slovenských nárečí. Použité názvy obcí a ich okresov uvádzame v súlade so zásadami využitými v Slovníku slovenských nárečí, t. j. podľa administratívneho členenia z r. 1948 (p. Slovník slovenských nárečí I., 1994, s. 38 – 39).

¹ Spojenie nie je bežne známe napríklad ani v severozápadoslovenských, užšie hornotrenčianskych dialektoch, konkrétne v rajeckom nárečí, kde sme v nedávnej minulosti vykonali rozsiahly nárečový výskum.

ba postupovať rozvážne, a nie huj-buj (porov. SSSJ A – G, 2006, s. 209). V Slovníku slovenského jazyka (ďalej SSJ) figuruje tento výraz ako citoslovce vyjadrujúce neviazanú radosť, veselosť, bujnosť: *Nejeden sa v smiechu váľa huj-buj* (Hviezdoslav); *len nedávno žila huj-buj* (Vajanský), t. j. ľahkomyselne, samopašne (SSJ I, 1959, s. 187). Slovník slovenských nárečí (ďalej SSN) výraz *hajbuj* zaznamenáva ako expresívnu príslovku, ktorá sa vyskytuje čiastočne v západoslovenských nárečiach vo význame „hocijako, ľahkomyselne, lajdácky“: *Hajbuj, do sveta robí* (Lukáčovce, o. Hlohovec); *Chodzí len tag hajbuj, dínom-dánom* (Bošáca, o. Trenčín; porov. SSN I, 1994, s. 534).

Výraz *mirnixdirnix* (tiež *mirnix-dirnix*) je v SSSJ predstavený ako substandardná príslovka vo význame „bez udania dôvodu, zrazu, znenazdajky“: *On si teraz len tak mirnixdirnix povie, že odchádza?; Také veci sa dnes nerobia len tak mirnix-dirnix; Šani báči na vrátnici sa usmeje, ale keď chcem len tak mirnix-dirnix prekĺznuť, tvár mu sprísnie* (porov. SSSJ M – N, 2015, s. 282).

V niektorých slovníkoch môžeme nájsť aj opisovanému výrazu významovo podobné spojenie *bez ladu a skladu*. Uvádzajú ho napríklad Krátky slovník slovenského jazyka (ďalej KSSJ) a SSSJ H – L (2011) pri podstatnom mene *lad* ako frazeologické spojenie *bez ladu (a skladu)*, t. j. „neusporiadane“ (KSSJ, 2003, s. 288), príp. „v stave bez poriadku, bez súladu, neusporiadane“: *poznámky spísané bez ladu a skladu; nahádže šaty bez ladu a skladu do kufra* (porov. SSSJ H – L, 2011, s. 891). V SSN je spojenie *robiť bez ladu a skladu* pochádzajúce z Pucova v okrese Dolný Kubín vyložené vo význame „robiť (niečo) neporiadne, neusporiadane“ (SSN II, 2006, s. 9).

Množstvo dokladov na predstavovaný výraz vo funkcii príslovkového určenia a s rozmanitými jemnými rozdielmi vo význame nachádzame (a možno ich doložiť) z každodennej živej komunikácie z Piešťan a okolitých obcí, napr. *Hladali zme ich širinu-marinu* (Kočín, o. Piešťany) – „všade, kade-tade, kdekade“; *Drevo sa nehádže len tak širinu marinu!* (Malé Orvište, o. Piešťany) – „ledabolo, nedbanlivo“; *Rozhadzujú penáže širinu marinu* (Piešťany) – „(mínajú) na hocičo; bez uváženia, nehospodárne“; *Dzecká za ním ucekali širinu marinu* (Šípkové, o. Piešťany), *Behal po téj hrackej širinu marinu* (Šterusy, o. Piešťany) – „bez rozmyslu; po rôznych (neurčitých) miestach, kade-tade“; *Já som vidzel, jak sa tam ľudzá mrvá širinu marinu* (Krakovany, o. Piešťany) – „jeden cez druhého, hocijako, chaoticky“.

O rozšírení výrazu *širinu marinu* v naznačenej (piešťanskej i trnavskej) oblasti a o fakte, že toto spojenie je skutočne používané a živé, svedčia doklady pochádzajúce nielen z autopsie, ale aj z lokálnych časopisov či týždenníkov, sociálnych sietí a pod., ktoré zároveň dokumentujú a presvedčivo dokladajú niekoľko jemných významových odtienkov opisovaného spojenia.²

V Piešťanskom týždenníku (regionálnych novinách mesta Piešťany) nachádzame v blogu hudobníka a člena známej piešťanskej skupiny Slniečko Petra Remiša predstavované spojenie hneď dvakrát – v nadpise článku a vo vlastnom texte: *A potom už môžete fičať širinu-marinu až do rodných Ratnoviec.* (Blog Petra Remiša: Širinu-marinu. Piešťanský týždenník, 9. 9. 2010); na tomto mieste ho vnímame v dvoch možných významoch: „1. bez prípravy, bez naplánovania, hocijako 2. slobodne, neobmedzene, nezávisle“.

V internetovom článku z Trnavských novín (5. 4. 2006) pod nadpisom *Voda zurčala „širinu-marinu“* nasleduje text: ... *správkyňa musí pripočítať aj peniaze na úhradu pitnej vody, ktorá vytekla len tak širinu-marinu medzi hroby* (<https://mytrnava.sme.sk/c/2658524/voda-zurcala-sirinu-marinu.html>). Z uvedenej výpovede vyplýva význam spojenia, ktorý môžeme aj v tomto prípade chápať dvojako: „1. (voda vytekla) bez kontroly, nadarmo, navnívoč, nazmar“, prípadne „2. hocijako, kade-tade, bezbreho, na všetky strany“.

V Piešťanskom denníku (internetovom vydaní Piešťanského týždenníka) z 12. 12. 2018 nájdeme nasledujúci text: *Keby len listie, ale sú tam aj vrecia s odpadom, odpadky širinu marinu, tam to nikto neupratuje*, ktorý potvrdzuje význam „bez usporiadania, chaoticky; doširoka, na všetky strany (napr. o niečom rozhádzanom, pohádzanom)“.

V časti textu uverejneného na Facebooku Divadla HAAF autori píšu: ... *už 1. 8. v Piešťanoch si zatancujeme a zahráme na širinu marinu na bársčom (marína – písané s kvantitou, pozn. MS), t. j. „hocijako, bez príprav; improvizované“.*

Na FunBlogu v stati *Ťažký život CPčkárky – Trnafčina* čítame: *Prechodzili so mnou širinu marinu po trnafskom kraji, korzúvali so mnou po námescí, navštívili dzedzinské šenky, jarmočné zábavy a mulatívačky.*

² Uvedené doklady získané väčšinou z internetových zdrojov (najmä z archívov lokálnych novín a týždenníkov, facebookových stránok, blogov rádií, stránok firiem a pod.) slúžia iba ako ilustrácia množstva výskytov opisovaného spojenia v živej komunikácii, preto ich pôvod či zdroj uvádzame iba orientačne za jednotlivými ukážkami (úryvkami) z textov. V použitej literatúre ich neuvádzame.

Z výpovede vyplýva, že zúčastnení chodili „1. bez prípravy, hocijako“, príp. „2. bez naplánovania, živelné; krížom-krážom, všetkými smermi“ a pod.

Používateľ Facebooku nedávno (23. 2. 2025) o podmienkach parkovania v jednom z lyžiarskych stredísk napísal: *Síce na úvod trošku rozpaky, prístupová cesta typicky slovensky v dezolátnom stave, parkovanie širinu-marinu na lúkach popri detskej zjazdovke*. Autor textu chcel zdôrazniť, že parkoval „1. hocikde, kdekoľvek“, ale aj že „2. (autá parkovali) chaoticky, bez náležitého poriadku; na širokej ploche, krížom-krážom“.

Opisované spojenie nájdeme aj v recepte napísanom v značne uvoľnenom štýle s prvkami nárečia: *Do formy daj papier masťný (ne od opalovacieho krému!) a vtieraný mindár vykydni dovnútra. Udžabeš ten mindár, aby sa ti to páčilo (môžeš aj širinu-marinu, a šag čo!) a dáš do rúry piecť* (Facebook, Recepty, 26. 7. 2023) – v tomto prípade to značí „hocijako, bez (náležitého) usporiadania, akokoľvek“.

Na internetovej stránke (Heureka) môžeme nájsť takýto opis: *Podstavec je dosť pod košom, čo spôsobuje, že lopta hodená do koša sa od neho odráža „širinu-marinu“, takže máte čo robiť ešte na doladovaní*, t. j. lopta sa odráža „1. hocijako, nekontrolovane 2. na všetky strany; na akékoľvek miesto, hocikam“.

V Trnavskom hlase (z 23. 4. 2018) je v športovom článku pod nadpisom *V Dolných Orešanoch horela tráva* táto veta: *Ozaj, že sme horeli, lebo lopty nám do šestnástky lietali širinu marinu*; t. j. „1. hocijako, všelijako, neplánovane, nekontrolovane ap.“ alebo „2. na všetky strany; kdekoľvek, na akékoľvek miesto“.

Aj nárečové doklady z Kartotéky Slovníka slovenských nárečí (ďalej KSSN) v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra, napríklad: *Jedziní sin odešov širinu-marinu* (Červeník, o. Hlohovec) s vysvetlením „odišiel do širého sveta“, resp. „odišiel cestou-necestou, odišiel niekam (na bližšie neurčené miesto)“ a *Mléko sa z hrotka lélo širínú-marinú* (Skalica), t. j. „vytekalo prúdom, nekontrolovane (naširoko-naďaleko)“, podporujú doteraz uvedené významy predstavovaného slovného zvratu.

V opisovaných súvislostiach stojí sa zmienku i nárečové slovo *manina*, ktoré je zvukovo i graficky blízke výrazu *marina* a má význam „neschodné miesto, bezcestie“: *Ít maninú* (Hlboké, o. Senica; Kuchyňa, o. Malacky),

t. j. „cestou-necestou, križom-kražom“ (KSSN); *Došuo aj k potíce a moseli utekat potom domú vedlajšíma cestama, polem – mašinú* (Kuchyňa, o. Malacky); *Išli sme mašinú* (Stráže nad Myjavou, o. Senica; porov. SSN II, 2006, s. 121). Nie je vylúčené, že takto použitá nárečová lexéma môže evokovať významovú súvislosť s výrazom *marína*.

Záver

Nespisovné expresívne slovné spojenie *širinu-marinu* má na základe nášho poznania a predstavených – poväčšine nárečových – dokladov vo forme príslovky (či príslovkového určenia) minimálne nasledujúce významy³:

1. (niečo sa deje, koná) nekontrolovane, hocijako, živelne; ledabolo, nebanlivo, lajdácky;
2. (niečo prebieha) nadarmo, navnivoč, nazmar;
3. (opisovaný dej prebieha) hocijako, bez príprav, neplánovane, improvizovane; slobodne, neobmedzene;
4. (niečo je pohádzané, rozhodené, umiestnené, rozliate a pod.) bez náležiteho poriadku, bez usporiadania, hocijako, chaoticky; všade, bezbreho, hocikde, kade-tade, na všetky strany, doširoka, široko-d'aleko ap.;
5. (míňať peniaze, majetok ap.) na hocičo, bez uváženia; nehospodárne;
6. (behať, pobeňovať, lietať) bez rozmyslu; po neurčitých miestach, kade-tade;
7. (niečo vykonávať) jeden cez druhého, hocijako; chaoticky.

Dostupné doklady ukazujú na rozšírenie tohto spojenia primárne na juhozápadoslovenskom nárečovom území, prevažne v považskom (piešťanskom) a trnavskom nárečí, s presahom do nárečovej oblasti Záhoria, no najmä účinkom a vplyvom sociálnych sietí či internetových médií nemožno vylúčiť ani jeho širší výskyt. Dôkaz o rozšírení opisovaného spojenia v časti záhorských dialektov prinášajú napríklad aj informátori z obce Hlboké (o. Senica), kde poznajú tento výraz predovšetkým v nasledujúcich troch významoch: 1. široko-d'aleko, naširoko 2. doďaleka, do neznáma a 3. na všetky strany, križom-kražom. Možno sa domnievať, že pôvodný význam tu súvisí s rozliatou vodou (po šírine, naširoko, bezbreho),

³ Pri hlbšej analýze a dostatočnom množstve nájdeného a doloženého materiálu by bolo pravdepodobne možné podať presnejšie významové členenie opisovaného spojenia (príp. i niektoré z významov zlúčiť).

prenesene potom s niečím, čo je (na väčšej ploche) rozsypané, rozhádzané, rozrastené (napr. burina).

Ďalšiu dôležitú informáciu o výskyte a príp. aj o eventúálnom pôvode slova *širina* prináša zistenie z moravských nárečí, susediacich s priľahlou časťou opísaných nárečových území na Slovensku. Fakt, že slovo *širina* v podobe *širina* poznajú aj na Morave, dokladá samostatné heslo v Dialektickom slovníku moravskom s náležitými exemplifikáciami: „*Voda po cestě tékla širínú. Dyž nese volom, trúsí seno širínú* (dol.). *Před Jurím sa pase širínú* (kde kdo chce), *aľe po Jurím každý na svém, po žatvách sa zas pase širínú* (Dob.).“ (porov. Dialektický slovník moravský, 1906, s. 423).⁴

Pôvod predstaveného príslovkového slovného spojenia nie je zatiaľ presvedčivo vysvetlený, možno sa len domnievať, že ide o významové prepojenie a asociáciu so slovami *šíry* „rozprestierajúci sa doširoka, priestranný, rozľahlý, široký“, príp. *širina* „rozľahlý priestor, širava“, t. j. akoby niečo neuchopiteľné či nekontrolované, bezmedzne rozľahlé ap. Takúto úvahu nepriamo podporuje i nárečová príslovka *širínú* doložená z obce Bošáca v okrese Trenčín s významom „bez zábran, po celej šírke“ a exemplifikáciou: *husi pase širínú* (Kollárová, 2021, s. 93).

Rýmujúca sa druhá časť tohto spojenia *marinu* veľmi pravdepodobne len signalizuje jeho expresivitu, a to pomocou opakovania (časti) slova. Nemožno však vylúčiť, že pôvodne mala aj plnohodnotnejší vlastný význam, napr. ako privlastňovacie adjektívum od vlastného mena Mara, ktoré v nárečových prejavoch môže odkazovať na svätú Máriu (porov. frazeologické spojenie *prepiu bi aj svatej Márie štíap* z Pukanca v okrese Levice s významom „veľa mína za alkohol“).

Komponent *marina* nás podnecuje predostrieť i ďalšiu zaujímavú úvahu o súvislosti tohto slova s lexémou *more* (porov. heslo *marína* v SSSJ, M – N, s. 91 – 92), keďže primárne sa výraz *širinu marinu* používal v súvislosti s vodou.

V každom prípade však lexéma *širinu* je pridaním výrazu *marinu* eufonicky zvýraznená (a ozvláštnená), pričom výsledné spojenie pôsobí takmer

⁴ Slovník je prístupný aj v elektronickej podobe na chrome-extension://efaidnbmnnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://ia801306.us.archive.org/21/items/dialektickslov00bartuoft/dialektickslov00bartuoft.pdf.

ako slovná hra, čím sa zdôrazňuje jeho expresívnosť podobne ako pri vyššie uvedených výrazoch *mirnix-dirnix*, *hujbuj*, *hajbuj* či *bez ladu a skladu*.

Miloslav Smatana
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

LITERATÚRA

Dialektický slovník moravský. Sestavil: František Bartoš. Praha: Česká akademie císaře Františka Jozefa pro vědy, slovesnost a umění, 1905 – 1906. 566 s.

Kartotéka Slovníka slovenských nářečí Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

KOLLÁROVÁ, Magdaléna: Jako viprávame v Bošáci. Bošáca: 2021. 121 s. ISBN: 978-80-570-3454-4.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4., doplnené a upravené vydanie. Bratislava: Veda 2003. 985 s. ISBN 80-224-0750-X.

Slovník slovenského jazyka. I. A – K. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959. 815 s.

Slovník slovenských nářečí. I. A – K. Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s. ISBN 80-224-0183-8.

Slovník slovenských nářečí. II. L – P (povzchádzať). Red. A. Ferenčíková – I. Ripka. Bratislava: Veda 2006. 1066 s. ISBN 80-224-0183-8.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. (1. zv.). Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s. ISBN 978-80-224-0932-4.

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. (2. zv.). Red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1087 s. ISBN 978-80-224-1172-1.

Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N. (3. zv.). Red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2015. 1100 s. ISBN 978-80-224-1485-2.

SPRÁVY A POSUDKY

Výšla nová terminologická príručka

[VALENTOVÁ, Iveta – KRÁLIK, Ľubor – HARVALÍK, Milan – HLADKÝ, Juraj – ZÁVODNÝ, Andrej – IMRICHOVÁ, Mária – GALKOWSKI, Artur – BIJAK, Urszula – BAUKO, Ján: Slovenská onomastická terminológia. Bratislava – Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis 2024. 476 s.]

Koncom minulého roka sa zavŕšením významnej etapy terminologického výskumu v oblasti vlastných mien stalo vydanie publikácie *Slovenská onomastická terminológia*. Tomuto titulu venujeme na stránkach nášho časopisu pozornosť z viacerých hľadísk najmä preto, že korešponduje s primárnym poslaním nášho časopisu – terminologickou problematikou, nadväzuje na množstvo čiastkových aj syntetizujúcich príspevkov uverejnených na našich stránkach, rešpektuje teoretické poznatky domácich aj zahraničných jazykovedcov z množstva vedeckých podujatí, kriticky ich hodnotí a objektivizuje fungovanie onomastických termínov vo vedeckej a v odbornej oblasti. Monografia *Slovenská onomastická terminológia* nie je len formálnym výstupom z riešenia grantovej úlohy VEGA 1/0958/20, ako by to prísne scientometrické oko vyžadovalo, ale sa stala súhrnom poznatkov z oblasti formovania a stabilizácie onomastického pojmového aparátu v priereze mnohých desaťročí a je dôkazom vedeckej spolupráce Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, v. v. i., sídla Slovenskej onomastickej komisie, a pracovníkov viacerých vysokoškolských pracovísk: Ivety Valentovej, Ľubora Králika a Milana Harvalíka z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, Juraja Hladkého a Andreja Závodného z Trnavskej univerzity v Trnave, Márie Imrichovej z Prešovskej univerzity v Prešove, Jána Bauka z Univerzity Sv. Konštantína Filozofa v Nitre a poľských bádateľov Artura Galkowského z Univerzity v Łodzi a Urszuly Bijak z Instytutu Języka Polskiego PAN v Krakove.

Rozsiahla monografia, ktorej ťažisko tvorí slovníková časť slovenskej onomastickej terminológie, je rozdelená na *Úvod* a štyri základné časti: *Výskum slovenskej onomastickej terminológie a genéza jej spracovania* (s. 9 – 18), *Koncepcia spracovania slovenskej onomastickej terminológie* (s. 19

– 40), *Záver a vízie ďalšieho spracovania* (s. 41 – 42) a samotný *Slovník slovenskej onomastickej terminológie*, tvoriaci ťažiskovú a najrozsiahlejšiu časť diela (s. 43 – 383). Záverečnú časť monografie tvoria registre termínov (s. 384 – 398), indexy ich českých, poľských, anglických, nemeckých a maďarských ekvivalentov (s. 392 – 430), *Zhrnutie* (s. 431 – 434) s jeho verziami v angličtine, nemčine, poľštine a maďarčine (s. 435 – 450) a rozsiahly zoznam 388 (!) položiek použitej literatúry (s. 451 – 475).

Vo vstupnej časti monografie *Výskum slovenskej onomastickej terminológie a genéza jej spracovania* autori uvádzajú formovanie teoretických východísk všeobecnej terminografie a opisujú proces ich implikácie do onomastiky (vývin onomastickej terminológie a jej genéza, s. 9 a n.). Druhá kapitola teoretickej časti monografie – *Koncepcia spracovania slovenskej onomastickej terminológie* – sa venuje teoreticko-metodologickým východiskám a prístupom spracovania onomastickej terminológie. Ťažisko tejto kapitoly – v súlade s titulom posudzovanej práce – sa opiera o slovenský propriálny systém. Pri formulovaní koncepcie autori vychádzali zo slovenskej onymickej materiálnej bázy, ale z teoretického aj praktického hľadiska využili veľké množstvo poznatkov slovanskej aj neslovanskej teoretickej všeobecnej jazykovedy, terminológie a onomastiky. Na poznatkoch rozsiahlych výskumov domácich aj zahraničných bádateľov sú na s. 21 – 25 zostavené zreteľné a jednoznačné kritériá spracovania slovenskej onomastickej terminológie, ktoré autori aplikovali v ťažiskovej časti svojej kolektívnej monografie. Významnú informatívnu zložku práce tvorí charakteristika pramennej základne (s. 28), od ktorej sa odvíjajú informácie o štruktúre databázy a forme heslovej state. Jej štruktúru autori podrobne opisali v časti *Heslová stat'* (s. 37 – 40), ktorá je podrobným návodom na základnú orientáciu v jednotlivých heslách slovníkovej časti práce. Hodnotnou myšlienkou monografie *Slovenská onomastická terminológia* sú okrem jej vysokej poznávacej hodnoty aj perspektívy ďalšieho smerovania výskumu v tejto oblasti. Autori ich sformulovali v krátkej časti *Záver a vízie ďalšieho spracovania* (s. 41 – 42) a v nadväznosti na ich riadky radi pripomínáme, že touto monografiou poukázali na vnútornú významovú štruktúrovanosť propriálneho systému a potrebu jednoznačne pomenovať špecifické významové prvky každého vlastného mena, odrážajúceho svojou formou a významom jedinečnosť pomenovaného objektu, situačnosť proprializácie, motivačné

faktory, historické aj sociálne fenomény pomenovacieho procesu, funkčnosť a štruktúrne väzby konkrétneho vlastného mena s ďalšími prvkami propriálneho systému aj apelatívnej slovnej zásoby. V rámci spomenutých vízií a ďalšieho spracovania onomastickej terminológie možno pripomenúť, že mnohé heslá sa budú „overovať“ praxou“, napr. pri hesle *onymická polysémia* (s. 236) je uvedený „klasický“ príklad *Ján Kováč*, chýba však informácia či „návod“ na riešenie príkladov typu *Turiec* (kraj aj rieka), *Rómeo a Júlia* (román, balet, pieseň – napr. aj „chýbajúce heslo“ *onymická polarizácia*)... Je celkom prirodzené, že v takom rozsiahlom diele, akým sa stala kolektívna monografia *Slovenská onomastická terminológia*, je aj množstvo námetov na rozšírenie a doplnenie vyše 600 hesiel o detaily, ktoré si sami autori uvedomujú a odporúčajú ich ako vízie ďalších výskumov.

Obsah a štruktúra posudzovanej monografie a metodologické prístupy, ktoré v nej autori uplatnili, dokazujú, že slovenská onomastická škola zaujíma v kontexte medzinárodných výskumov v oblasti teoretickej aj praktickej onomastiky popredné miesto. Je pokračovateľom výskumov slovenských onomastikov a ich tradícií z druhej polovice minulého storočia a svedectvom vzoru najmä pre neslovanské jazyky, ktoré – celkom objektívne – v oblasti onomastickej terminológie pociťujú v porovnaní so slovanskou (aj slovenskou) onomastikou – markantný deficit. Aj touto zložkou sa vydanie kolektívnej monografie *Slovenská onomastická terminológia* stalo inšpiratívnym činom v oblasti vedeckého výskumu a porovnávacieho štúdia. Práca je výrazným posunom v stabilizovaní odbornej terminológie, svojou poznávacou hodnotou rozširuje vedecké poznanie a dôstojne prezentuje výsledky onomastiky, obľúbenej disciplíny doma aj v zahraničí.

Pavol Žigo
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

SPYTOVALI STE SA

Zauhlený. – Je slovo *zauhlený* v poriadku? Vyskytlo sa v texte vo vete *Chrt má zauhlené zadné nohy*.

Neistota redaktorky, ktorá sa obrátila na jazykovú poradňu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra, pravdepodobne vyplýva z toho, že slovo *zauhlený* v lexikografických príručkách nenašla. No pohľad do textov Slovenského národného korpusu¹ ukázal, že toto prídavné meno sa vyskytuje pomerne často. Najčastejšie práve v súvisi so stavbou tela psov, napr. v spojeniach *dobré zauhlené končatiny*; *dobré zauhlené bedrové kĺby*; *výrazne zauhlený členok*; *silná, dobre zauhlená kostra*; *dostatočne zauhlený hrudník*.

Prídavné meno *zauhlený* je pôvodne prídavné od slovesa *zauhliť*, ktoré patrí medzi slovesá s predponou *za-* vyjadrujúcou význam „dodať istú vlastnosť, urobiť takým, ako označuje základové slovo“, napr. *zatemniť* „urobiť temnejším, temným“, *zahustiť* „urobiť hustejším, hustým“, *zaľudniť* „osídlieť ľudmi“. Sloveso *zauhliť* je blízke slovesám s významom „urobiť, aby niečo dosiahlo určitý tvar“, napr. *zaobliť* „urobiť oblým“, *zaokrúhliť* „urobiť okrúhlym“, *zaguľatiť* „urobiť guľatým“. Kým v týchto slovesách je základom prídavné meno (*oblý, okrúhly, guľatý*), sloveso *zauhliť* súvisí s podstatným menom *uhol* a jeho význam možno definovať „dosiahnuť tvar žiadaného uhla“.

Sloveso *zauhliť* sa používa v stolárstve a príbuzných odboroch, čo dokladajú tieto vety: *Latky si narežeme a zauhlíme tak, aby nám sadli na čistý rozmer*. (urobsisam.zoznam.sk) – *Skompletizované zásuvky treba začerstva zauhliť*. (urobsisam.zoznam.sk) Frekventovanejšie je odvodené prídavné meno *zauhlený*, ktoré okrem opisu stavby tela psov nachádzame v spojeniach *zauhlená dráha pohybu*; *zauhlená lišta*; *športovo zauhlené zadné okno automobilu*; *motýľ s výrazne zauhlenými prednými aj zadnými krídlami*.

Príspevok vznikol v rámci grantu VEGA č. 2/0132/24 Slovenský pravopis a jeho pravidiel v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe 2.

¹ Doklady sú z korpusu Omnia Slovaca IV Maior Beta (22.01), ktorý vznikol zlúčením korpusových dát v Slovenskom národnom korpuse (SNK prim 9.0) a dát z webových korpusov a slúži potrebám pracovníkov JÚEŠ SAV, v. v. i.

Časté je i slovesné podstatné meno *zauhlenie*. Nachádzame ho v rozličných kontextoch: *Dosiahnutie ideálnej optickej roviny je predpokladom na presné zauhlenie hrany.* (lyziarska.skola.sk) – *Flakón čistých línií a presných zauhlení vyjadruje absolútnu eleganciu.* (fann.sk) – *Všimnite si zauhlenie panvy koňa.* (s-uctou-ku-konom.blogspot.com) – *Dĺžka a zauhlenie kostí umožňuje voľný a priestranný krok i klus.* (psickar.sk)

Pri skúmaní adjektíva *zauhlený*, ktorého odvodzovacím základom, ako sme už spomenuli, je podstatné meno *uhol*, sme okrem slovesa *zauhliť* a podstatného mena *zauhlenie* našli doklad na nedokonavé sloveso *zauhľovať* a slovesné podstatné meno *zauhľovanie*: *Predvedenie koňa v pokoji s cieľom posúdiť jeho jednotlivé časti tela a zauhľovanie.* – (sustavapovolani.sk) *Cirkulárku som mal, k tomu stôl s vodiacou drážkou na zauhľovanie.* (audioweb.cz)

V korpusových textoch sa však podstatne viac vyskytuje slovesné podstatné meno *zauhľovanie* a prídavné meno *zauhľovací*, v ktorých je mäkké ľ. Jeho odvodzovacím základom je látkové podstatné meno *uhlie* (počítateľné substantívum *uhol*), resp. adjektíva *uholný*, *uhľový*: *Vykládka uhlia patrí k dôležitým činnostiam vonkajšieho systému zauhľovania elektrární Vojany.* (seas.sk) – *Pokračujú práce na zauhľovaní kotolne.* (uss.sk) *Najštandardnejším zariadením na zdvíhanie a vyprázdňovanie vozíkov do tendrov rušňov boli zauhľovacie výťahy.* (mdc.sk) – *V zauhľovacom zariadení veľkého depa sa denne vydávalo takmer tisíc ton uhlia.* (mdc.sk) – *V medzivojnovom období tu nainštalovali nový zauhľovací žeriav.* (archiv.station.zoznam.sk)

Výrazy *zauhľovanie*, *zauhľovací* sú deriváty dokonavého slovesa *zauhľovať*, ktoré zachytáva starší Slovník slovenského jazyka (5. zv., 1965) ako odborný výraz vo význame „doplňovať zásoby uhlia v rušňoch“. Výklad významu odráža staršiu reáliu, keď vlaky fungovali na parný pohon zabezpečovaný spaľovaním uhlia. V slovníku je aj prídavné meno *zauhľovací* „slúžiaci, určený na zauhľovanie“ s kvalifikátorom technický termín a s príkladom *zauhľovacie zariadenie*. Dopravný slovník (Petrovský, 1983) uvádza pri termíne *zauhľovacie zariadenie* definíciu „súhrn strojov a zariadení slúžiaci na dopravu uhlia zo skládky alebo priamo z bane, prípadne z vozňov alebo lodí do kotolne“. Slovník železničnej prepravy (Petrovský, 1969) zaznamenáva termín *zauhľovací železničný žeriav* s výkladom významu „druh skládkového žeriava na vykládanie uhlia z vozňov do skládok a na prísun uhlia do kotolní alebo na

vyzbrojovanie parných rušňov uhlím“. Z nových slovníkov registruje sloveso *zauhľovať* Ortograficko-gramatický slovník slovenčiny.

Na záver konštatujeme: Prídavné meno *zauhlený*, na ktoré sa pýtala redaktorka, je jazykovo v poriadku. Je odvodené od slovesa *zauhliť* s významom „vytvárať do uhla“. Ojedinele sa používa nedokonavé sloveso *zauhľovať* a slovesné podstatné meno *zauhľovanie*. V slovnej zásobe slovenčiny máme i nedokonavé sloveso *zauhľovať* „zásobovať uhlím (kotelňu ap.)“, od ktorého je odvodené slovesné podstatné meno *zauhľovanie* a prídavné meno *zauhľovací*. Sloveso *zauhľovať* nemá nedokonavý pendant *zauhliť*.

Silvia Duchková
Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, v. v. i.

Výraz *panko*. – Telefonujúca do jazykovej poradne sa pri zostavovaní jedálneho lístka reštaurácie nevedela rozhodnúť, aké poradie slov má zvoliť v pomenovaní strúhanky. Je správne *vyprážaný rezeň z mangallice v strúhanke panko* alebo v *panko strúhanke*?

Slovo *panko* patrí v slovenskej slovnej zásobe medzi pomerne nové pomenovania, známym sa stalo vďaka v súčasnosti veľmi obľúbenej ázijskej gastronómii. Podľa viacerých internetových stránok ide o špeciálny druh strúhanky, ktorý sa nazýva aj *japonská strúhanka*. Sú to hrubé pozdĺžne vložky z bezkôrkového bieleho chleba pečeného originálnou technológiou. Na rozdiel od klasickej strúhanky má hrubšiu štruktúru, ktorá vďaka vzduchovým bublinkám v ceste absorbuje počas vyprážania menej oleja. Dnes ju už nájdeme nielen na pultoch špecializovaných ázijských obchodov, ale aj v bežných potravinách.

Výraz *panko* je prevzatý z japončiny. Spracoval sa len v elektronickom Japonsko-slovenskom študijnom slovníku dostupnom na <https://slovníky.lingea.sk/japonsko-slovensky> so slovenským ekvivalentom *strúhanka*. Prostredníctvom korpusu textov Omnia Slovaca IV Maior Beta (23.01)¹ a in-

Príspevok vznikol v rámci grantu VEGA č. 2/0132/24 Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe 2.

¹ Korpus Omnia Slovaca IV Maior Beta (22.01) vznikol zlúčením korpusových dát v Slovenskom národnom korpuse (SNK prim 9.0) a dát z webových korpusov a slúži potrebám pracovníkov JÚEŠ SAV, v. v. i. [cit. 17. 3. 2025].

ternetového prehliadača Google sme si overili jeho fungovanie v písaných textoch. Počet dokladov v korpuse sa ráta v desiatkach. Vyradili sme napr. gramatický tvar *v panku* v súvislosti s hudobným štýlom a anarchistickým hnutím *pank* (pôv. *punk*) alebo *panko* v tých textoch, kde bolo zrejmé, že ide o chybný zápis slova *pánko*. Výraz *panko* z oblasti gastronómie sa vyskytuje najmä na špecializovaných internetových stránkach – na stránkach rôznych internetových obchodov, na gastronomických blogoch, v ponukách obedových menu a jedálnych lístkov reštaurácií.

Z analýzy vyplynulo, že pomenovanie *panko* sa väčšinou používa vo funkcii nesklonného prídavného mena v pozícii pred podstatným menom, pričom najčastejšie sa spája s podstatným menom *strúhanka*, prípadne *zmes* či *krevely*. Z dokladov vyberáme: *Rozdiel medzi štandardnou a **panko strúhankou** okrem spôsobu spracovania je aj to, že **panko strúhanka** je vyrobená z chleba bez použitia kôrky.* (sushimushi.sk) – ***Panko strúhanka** je tradičná japonská strúhanka, ktorá sa rovnako ako naša používa pri vyprážaní mäsa, rýb a zeleniny.* (dobrenoviny.sk) – *Majú tu aj netradičnú kombináciu **panko kreviet** s foie gras, klasické kari kura s ryžou či grilovanú chobotnicu s pomarančovým kuskusom.* (restauracie.etrend.sk) – *Postup: **panko zmes** vysypeme na menší plech, postriekame vodou.* (asiafood.sk) Vyskytuje sa aj s opačným poradím slov – *strúhanka panku*, napr. *V japonskom kútiku sa chystala tempura a sushi, konkrétne napríklad kalifornské rolky plnené kuraťom v chrumkavej **strúhanke panku** a mangom.* (food4fun.sk) – *Ak chcete, aby jedlo bolo originálne ázijské, použite **strúhanku panku** z ázijského obchodu.* (woman.sk) Výraz *panko* je v tomto prípade v tvare tzv. pomenovacieho nominatívu, keď sa v spojení *strúhanka panku* slovo *strúhanka* skloňuje, ale slovo *panko* ostáva v nominatíve. Stretávame sa s ním najmä pri názvoch obcí, napr. v *obci Matúškovo*, ale tiež pri pomenovaniach neživých predmetov (*o knihe Zajko Bojko*) alebo v geografických názvoch (*pri ostrove Gozo*).

Ďalej sa výraz *panko* používa aj samostatne ako podstatné meno stredného rodu, ktoré sa skloňuje podľa vzoru *mesto*, napr. *Okrem toho, že krídelká namočíte do cestíčka, obaľte ich ešte aj **v panku** alebo v strúhanke.* (najnovsie.sk) – ***v panku** vyprážaný kozí syr a šošovicový šalát* (food4fun.sk) – *Nenahradzujte **panko** obyčajnou strúhankou.* (genovital.sk) V korpusových textoch sme zaznamenali aj malý počet dokladov, keď sa podstatné meno *panko* nesklonovalo.

Pristavíme sa ešte pri jednom pravopisnom jave, keď sa slovo *panko* píše s veľkým začiatočným písmenom ako vlastné podstatné meno, napr. *Recepty, kde je strúhanka Panko* (varecha.pravda.sk) – *Japonská Panko strúhanka má však hrubšiu štruktúru.* (daryze.sk) Azda to súvisí s tým, že používatelia vnímajú toto slovo ako názov, ktorý vidia na obale výrobku. S veľkým začiatočným písmenom sa však ako nadpis na obaloch uvádzajú aj iné názvy produktov, čo však neznamená, že ide o vlastné meno. Ide o všeobecné označenie, ktoré sa píše s malým začiatočným písmenom.

Na záver zhrnieme, že slovo *panko* sa v slovenčine používa ako nesklonné prídavné meno pred nadradeným podstatným menom v spojení *panko strúhanka* aj ako všeobecné podstatné meno stredného rodu za nadradeným podstatným menom v spojení *strúhanka panko*, pričom oba spôsoby sú z jazykového hľadiska v poriadku. Používa sa tiež samostatne a vtedy sa skloňuje podľa vzoru *mesto*.

Judita Páleníková
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

PRIPOMÍNAME SI

25. marca 2025

Životné jubileum jazykovedca a pedagóga **prof. PhDr. Juraja Vaňka, CSc.** Vysokoškolské štúdium absolvoval v r. 1968 na Filozofickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove v odbore slovenský jazyk – ukrajinský jazyk. Ako vysokoškolský pedagóg pôsobil na Filozofickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove a Pedagogickej fakulte v Nitre, neskôr Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, lektorskú činnosť vykonával na viacerých zahraničných univerzitách v Indii, Anglicku, Bulharsku, Nemecku, Slovinsku atď. Zaoberá sa najmä morfológiou a syntaxou slovenského jazyka, porovnávacím výskumom slovanských jazykov, rusínskymi a ukrajinskými nárečiami na východnom Slovensku. Je autorom desiatok štúdií, článkov, odborných recenzií v domácich a zahraničných periodikách a zborníkoch (podrobnejšie v medailóne na www.juls.savba.sk/ediela/ks/2015/2/KS2-2015.pdf).

5. apríla 2025

Životné jubileum jazykovedca a pedagóga **prof. PaedDr. Eubomíra Kralčáka, PhD.**

V r. 1985 – 1990 študoval slovenský jazyk a výtvarnú výchovu na Pedagogickej fakulte v Nitre, kde po skončení štúdia nastúpil na katedru slovenského jazyka (neskôr Vysokej školy pedagogickej). Od r. 1996 pôsobí na Katedre slovenského jazyka Pedagogickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, od r. 1998 Filozofickej fakulty UKF. V r. 2009 – 2020 vykonával funkciu vedúceho katedry. Pracuje v oblasti výskumu slovenského spisovného jazyka a dejín spisovnej slovenčiny. Napísal desiatky odborných štúdií a článkov, je autorom viacerých monografií a vysokoškolských učebníc. Jeho záujem o tému staroslovenčiny vyústil v r. 2014 do vytvorenia monografie *Pôvod hlaholiky a Konštantínov kód*, v ktorej podáva nový výklad vzniku hlaholských písmen (podrobnejšie v medailóne na www.juls.savba.sk/ediela/ks/2015/2/KS2-2015.pdf).

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300